

Constantinopolban Gróf P... E....
 írói levele M... K....
 Gallipoliban A.ö. 1717. 10. szept.

Edeo nienia halá ügyen a Jermak, mi ide
 cikkeztünk ma ferencsien, franczi országot pe
 dig is török indultunk meg, a fejedelmünkkel szem
 nek két jó ügyeje volna, hogy ha a kőpányon bu
 ruz akarva tette volna, de reményük hogy is a
 török áer el üri, edo nienia mi jó akafőtörök a
 járri, látva két még fi. piros is meg jades vlt
 mikor aródon ha fejedelmek elibai, két mi bünö.
 Jók, hogy ne félünk amide a kőpányon olyan
 nagy háború fordult egyik oldaláról, amidek
 vlt az erdély nagy hegyek, némelykor aródon ak
 fejek nemszint el, némelykor pedig olyan nagy vlt
 ha estünk, hogy már csak az vlt, hogy el reánk
 emolyanuk aadt a víz hegyek, de még is olyan ember
 létezik aródon, hogy töltes nem adak innunk, min
 keltu volna, ely ahog itt vltunk egyikben, most a
 goren is meg vltünk az ember, nem csak a földön, is ó
 ha a kőpány meg róra, el fát, de job ügyejeje va
 gon az itélés, de a kőpány, az fátolón vlt, nagy

Mikes Kelemen (1690–1761) első levele.
 A kéziratot az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban őrzik

2008/4.
SZEPTEMBER–OKTÓBER

MAGYARTANÍTÁS

2008. 4. szám

XLIX. évfolyam

Módszertani folyóirat

Megjelenik évente ötször:
január, március, május,
szeptember és november hónap-
ban.

Szerkesztő:

A. Jászó Anna

A szerkesztőség címe:

Budapest, Eötvös u. 77. 1153

Telefon/fax: 306-4234

E-mail: adamik.retor@invitel.hu

* * *

Kiadja a Trezor Kiadó

A kiadó címe:

Budapest, Egressy köz 6. 1149

Telefon: (1) 363-0276, telefax: (1) 221-6337

E-mail: trezorkiado@trezor.t-online.hu

Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>

Felelős kiadó:

A Trezor Kiadó igazgatója

ISSN 0464-4999

Egyes szám ára: 370 Ft

Éves előfizetési díj: 1850 Ft

Két példány (azonos címre): 3000 Ft

Három vagy több példány (azonos címre) példányonként: 1450 Ft

(Ezek a 2008-ra érvényes árak; 2008/1. számunkban tévesen a 2007. évi árak jelentek meg. A tévedésért elnézést kérünk.)

Az elektronikus kiadás előfizetési díja: 800 Ft

A folyóirat megrendelhető a Trezor Kiadó címen, levélben, telefonon vagy telefaxon. Fizetés a megrendelést követően megküldött számla alapján csekken vagy átutalással.

Hirdetési díjszabás:

Hátsó borító: 50 000 Ft + áfa

Belső borítók: oldalanként 30 000 Ft + áfa

Belső oldal: 20 000 Ft + áfa

TARTALOM

<i>Széplaki György</i> : Dialógus Petőfi Sándor <i>Szeptember végén c. verséről</i>	2
<i>László Emese</i> : A retorika alapműve. Quintilianus: Szónoklattan	3
KÖSZÖNTŐ	
<i>Zimányi Árpád</i> : Dr. Fekete Péter 80. születésnapjára	6
IRODALOMTANÍTÁS	
<i>Szűcsné Harkó Enikő</i> : Egy évezred története. Wass Albert <i>Kard és kasza</i> című regényének első kötetéről	7
<i>Lőrincz Julianna</i> : Ismétlések alakzatok Petőfi műveiben.....	15
<i>H. Tóth István</i> : A magyar rokokó széppróza legkiválóbb mestere: Mikes Kelemen ...	18
<i>Sors Veronika</i> : Gyászmotívum Gergely Ágnes költészetében (<i>Óraválat</i> , 12. osztály)	22
<i>H. Tóth István – Vasvári Zoltán</i> : A leglatinabb német költő – Friedrich Schiller.....	27
NYELVMŰVELÉS, HELYESÍRÁS	
<i>Holczer József</i> : Cigája toklyó * Azonos többől másik szót!	31
<i>Szathmári István</i> : Az elferdített szólásokról és közmondásokról	32
<i>Zimányi Árpád</i> : Változik-e a helyesírási szabályzat?	34
KÖNYVSZEMLE	
<i>Zimányi Árpád</i> : Erdélyi Margit: Olvasás és olvasat	37
ÖTLETTÁR	
Raázt Judit rovata	38
Meghívó.....	40
E számunk szerzői:	
<i>Holczer József</i> , tanár, Kecskemét ♦ <i>László Emese</i> , doktorandusz, ELTE BTK ♦ <i>Lőrincz Julianna</i> , tanár, Eszterházy Károly Főiskola, Eger ♦ <i>Raázt Judit</i> , tanár, ELTE BTK ♦ <i>Sors Veronika</i> , egyetemi hallgató, ELTE BTK ♦ <i>Szathmári István</i> , egyetemi tanár, ELTE BTK ♦ <i>Széplaki György</i> , tanár, ELTE BTK ♦ <i>Szűcsné Harkó</i> <i>Enikő</i> , tanár, Dunaújváros ♦ <i>H. Tóth István</i> , vendégta- nár, Károly Egyetem, Prága ♦ <i>Vasvári Zoltán</i> , tanár, Budapest ♦ <i>Zimányi Árpád</i> , tanár, Eszterházi Károly Főiskola, Eger	

Széplaki György

Dialógus

Petőfi Sándor *Szeptember végén* c. verséről

TANÁR A Koltón született versek legismertebb darabja, szerelmi költészeti antológiák gyöngyszeme a *Szeptember végén*.

DIÁK A költő életrajza alapján is elég sokat tudhatunk a mű születéséről, az ideális környezetben, a Júliával töltött boldog napokról.

TANÁR Ha megfogadtuk Kosztolányi tanácsát, és többször elolvastuk a költeményt, majd önmagunkat és a verset egyaránt figyeltük, feleljünk arra, miért szép az, amit olvastunk?

DIÁK A költői leírás alapján el tudom képzelni a gyönyörű erdélyi tájat. Úgy jelenik meg előttem, mint egy festmény.

TANÁR Miért hatott rád ez a táj?

DIÁK Láttam hasonlót: virágos völgyet, távolban havas hegycsúcsokat. Felidézte egy szép emlékeket.

TANÁR Mivel mozgatta meg a Petőfi-vers a képzeletedet?

DIÁK Először főleg az őszi táj tetszett. De érdekes, ahogy megjelent előttem a boldog szerelmeseknek, a költőnek és hitvesének alakja. Viszont nem egészen értem, miért beszél egy fiatal ember boldogsága napjaiban ős hajról, öregségről, elmúlásról?

TANÁR Lapos bölcsességet is mondhatok: a fiatalság múlandó, nem árt tudni. De művészi alkotásról lévén szó, az ellentétek erősítik a hatást.

DIÁK Igaz, a tájat is ellentéteiben mutatta meg, sőt a tavasz, nyár, ősz, tél mintha az emberi élet állomásai lennének.

TANÁR Nagyon jól látod. Mely sorokban érzed a párhuzamosság hatását a legerősebbnek?

DIÁK Kettőt is mondanék: *Még ifju szivemben a lángsugarú nyár... A tél dere már megüté fejemet.*

TANÁR Jó a példád, de miért hagytad ki a két közbülső sort, azok nem mutatnak párhuzamot?

DIÁK De mutatnak, sőt a négy sor együtt fejezi ki a legjobban. Csak a nyár és a tél ellentétét láttam a legerősebbnek.

TANÁR Igaz lehet-e, hogy Petőfi versének ez a legfőbb mondandója: Múlékony az emberi élet?

DIÁK Benne van ez is, de ennél sokkal többet is mond.

TANÁR Igaz. Fejtsd ki konkrétan!

DIÁK Voltaképpen alig ír a boldogságáról, csak sejthető, mert erősebb az aggodalom, a jövőtől való félelem. Ami leginkább zavar, mintha nem bízna hitvese hűségében. Olvastam valahol, Petőfi korai halála után Júlia elég hamar „eldobta az özvegyi fátyolt.”

TANÁR Ez tény, de nem hiszem, hogy ennek tükrében érdemes vizsgálnunk a költemény szépségeit. Ha megpróbálunk együtt gondolkodni a költővel, biztosan nem tudhatunk, csak érezzük, hogy a jelenből a jövőbe vetített, talán túlzó képek egy mérhetetlenül erős szenvedély kifejezői.

DIÁK Megvallom, én a harmadik szakaszt nemcsak túlzónak, hanem borzongatónak, félelmetesnek is érzem. Az *Én feljövök érte a síri világból* sor, pedig szinte zavar, olyan kísérteties. Nem akarok erősebb kifejezést használni.

TANÁR Elfogadom az álláspontodat, de gondold meg, ezt a mérhetetlenül erős szenvedélyt csak meg-hökkentően erős, ma úgy mondanánk, sokkoló hatású képekkel lehet kifejezni. Olyan szépen beszéltél a vers világról, a tájról, az emberi életről, talán az utolsó sorok lerontották benned ezt a hatást?

DIÁK Nem, egyáltalán nem. Az összehatás csodálatos: muzsikál az egész vers, olyan, mint egy kis zenei darab három tételben. A végén meg ott van a megnyugvás: *ki téged / Még akkor is, ott is, örökre szeret!*

TANÁR Ez lényeges, jó megfigyelés. Lehetetlen ugyan mindent elmondanunk róla, de éppen ettől re-mekmű.

László Emese

A retorika alpműve Quintilianus: Szónoklattan

Ford. Adamik Tamás et al.

Kalligram, Pozsony, 2008.

„Az egész kor klasszikus és klasszicizáló irodalma ilyesmit akart: konzerválni valamit, ami letűnően volt, újra föltámasztani valamit, ami meghalt. Szinte idegesen gyűjtik és takarítják be az ókor kincseit, mintegy vihar előtt. A Quintilianusok és Pliniusok az egész római-görög kultúrát számbavették és leltározták. A század már birtokában volt egy irodalmi lexikonnak (ez Quintilianus retorikai műve), s egy valóságos enciklopédiának (Plinius maga nevezte így hatalmas kompilációját, mely a természettudományoktól a műtörténetig mindent felölelt).”¹

Ezekkel a szavakkal jellemezte Babits Mihály *Az európai irodalom története* című munkájában a Kr. u. első század végén alkotó Quintilianus és az idősebb Plinius munkásságát. Noha a két „ezüstkori” alkotó efféle párhuzamba állítása talán túlzás, Babits szavai arra mindenképpen találoán mutatnak rá, hogy Quintilianus *Institutio oratoria* című műve milyen nagy jelentőséggel bír: arra, hogy összegyűjti az ókori szónoklattani irodalom egész tudásanyagát, és így az antik retorikaielmélet legátfogóbb, legigényesebb, a mai napig nélkülözhetetlen összefoglalása.

Quintilianus *Szónoklattana* tehát megkerülhetetlen mű. Éppen ezért bátran állíthatjuk, hogy új magyar fordítása hiánypótló vállalkozás. A tizenkét könyvből álló mű ugyanis nemcsak az antik retorika legteljesebb összefoglalása – noha ekként is szinte felbecsülhetetlen a jelentősége és hatása –, hanem egyaránt alpműve a nyelv- és irodalomtudománynak, a jognak és a pedagógiának. A bölcsészettudományok klasszikus kézikönyvéről van szó, mely majd’ kétezer év alatt semmit sem veszített aktualitásából, sőt, az évszázadok során talán inkább még időszerűbbé vált.

A könyv létrejött a retorika egyik legelmélyültebb magyar kutatójának, Adamik Tamásnak köszönhető. Adamik Tamás alapvető szónoklattani műveket fordított magyarra: Arisztotelész *Retorikáját* (Gondolat Könyvkiadó, 1982) és Cornificiusnak *A C. Herenniusnak ajánlott retorikáját* (Akadémiai Kiadó, 1987), de neki köszönhetjük többek között Ioannes Saresberiensis (Salisburyi János, John of Salisbury) *Metalogicon* című munkájának magyarra ültetését is (Szent István Társulat, 2003). *Antik stíluselméletek* című nagy áttekintése (Seneca, 1998), a *Retorika* című, néhány év alatt standarddá vált kézikönyv (A. Jászó Annával és Aczél Petrával közösen; Osiris, 2004) után Adamik Tamás most tanítványai közreműködésével lefordította és bőséges jegyzetanyag kíséretében közreadta Quintilianus művét. Egy-egy könyvet fordított le Csehy Zoltán és Polgár Anikó (második könyv), Gonda Attila (hetedik könyv), Kopeczky Rita (harmadik könyv), Krupp József (első könyv), Simon L. Zoltán (tizedik könyv) és Tordai Éva (tizenedyedik könyv); Adamik Tamás pedig hat könyvet ültetett át magyarra. A fordítás anyanyelvi lektora A. Jászó Anna volt.

A kötet igen alapos bevezető tanulmánnyal indul, melyben Adamik Tamás ismerteti a szerző életét, a mű felépítését és eszmeiségét, hagyományozását, magyarországi utóéletét, végül pedig mint az európai humanizmus nevelőjét mutatja be a szerzőt, fölvonultatva a Quintilianus-recepció olyan mozzanatait, mint Petrarca Quintilianus halotti szelleméhez írt magasztaló levele vagy Luther intő szavai Spalatinhoz: „Quintilianus egyedül az, aki a legkiválóbb ifjakat, sőt férfiakat neveli. Mindenek előtt arra kérélek, hogy őt sohase hagyj el.” (57. oldal) Adamik Tamás nagy lényeglátással mutat rá a quintilianusi szónokszemély etikai vonatkozásaira, amikor a következő szöveghelyet idézi. „Számunkra tehát a szónok, akit nevelünk, és akit Cato így határoz meg, »derék és a beszédben jártas férfi«, mindenképpen legyen az, amit ő első helyen említ, és ami termé-

¹ Babits Mihály: *Az európai irodalom története*. Nyugat Kiadó és Irodalmi R. T., h. n., é. n. (Budapest, 1936.) 118. oldal (Megtartottam az eredeti helyesírást.)

szettől fogva fontosabb és jelentősebb: derék férfi. Nemcsak azért, mert ha a szólás erejével a gonoszsgát vétezzük fel, semmi sem veszélyesebb a köz- és magánügyekben az ékesszólásnál, mi magunk pedig, akik megpróbálunk erőnk szerint hozzáadni valamit a szónoki tehetséghez, a legrosszabbat tesszük az emberiségnek, ha egy útonállót látunk el ezekkel a fegyverekkel, nem pedig egy katonát.” (12, 1, 1; idézve az 56. oldalon) A szónoknak tehát nemcsak a beszédben jártasnak, hanem – s Quintilianus nem véletlenül ezt említi első helyen – derék férfinak is kell lennie.

A további tájékozódást segítő, jól összeállított bibliográfia után, mely kiterjed az *Institutio oratoria* mérvadó kritikai kiadásaira, a kétnyelvű kiadásokra, a kommentárookra, a Quintilianusról szóló tanulmányokra, sőt, az antik szónoklattan, pedagógiát és nyelvészetet tárgyaló művekre is, következik a könyv fő része, vagyis a több mint 750 oldalt kitevő *Szónoklattan*, melyet a fordítók bőséges jegyzetanyaggal adnak közzé.

Nagyon szerencsés döntés volt, hogy a kötet szerkesztője a mű címét szó szerint ültette át magyarra. Quintilianus nagy munkája ugyanis nem egyszerűen tudományos mű, hanem valóban szónoklattan, mely bemutatja, hogyan lehet tökéletes szónokot képezni. Quintilianus maga is gyakorló nevelő, szónoklattanár volt, s mint ilyen ő kapott először állami fizetést. Bár először feltehetően magániskolát működtetett, Vespasianus császár, látva sikeres oktatói működését, nyilvánossá tette iskoláját, és magas fizetésben részesítette.

Talán meglepő, hogy a Kr. u. első században alkotó Quintilianus igazi modern, humanista pedagógusként vall a gyermeknevelésről. Így ír a tanár jelleméről és kötelességeiről. „Tápláljon tanítványaival szemben atyai érzelmeket, és gondolja azt, hogy azok helyére lépett, akik a gyereket gondjaira bízták. Ő maga se hibázzon, de mások hibáit se nézze el. Szigorúsága ne legyen rideg, és nyájassága se legyen korlátlan, nehogy az egyik gyűlöletet, a másik lekicsinylést szüljön. Minél gyakrabban beszéljen arról, hogy mi a tisztességes és mi a jó; hiszen minél sűrűbben figyelmeztet, annál ritkábban fog büntetni.” (2, 2, 4–5; 150. oldal) De a szerző nemcsak a tanár kötelességeit veszi számba, hanem – néhány alfejezettel később – a tanulókat is. „Miután kissé sokáig időztem a tanárok kötelességeinél, a tanulók lelkére egyedül azt kötöm, hogy mind tanulmányait, mind tanáraikat szeressék, s ha nem is vér szerinti, de lelki szüleikként tiszteljék őket. Ez az alázat sokat segít a tanulásban, mert így szívesebben hallgatják az oktatót, hisznek a szavainak, s hozzá hasonlatossá akarnak válni; végül szíves örömet és jókedvvel fognak iskolába járni, nem fognak haragudni, ha kijavítják őket, örülnek, ha dicséretet kapnak, s iparkodni fognak, hogy mindinkább elnyerjék a tanár minél nagyobb szeretetét. Mert ahogy a tanár kötelessége, hogy oktasson, a tanulóé, hogy tanulékonynak mutakozzék, másként egyik sem megy sokra a másik nélkül; mint ahogy az ember létrejötté is mindkét szülő nemzőképességének függvénye, s hiába hin-tesz magot, ha az előkészített talaj nem fogadja magába, úgy az ékesszólás sem szökkenhet szárb a tudást nyújtó és a tudást befogadó összhangja nélkül.” (2, 9, 1–3; 170. oldal) Azt hiszem, soha nem voltak időszerűbbek ezek a sorok, mint manapság.

De nézzük meg egy kicsit részletesebben, miként épül fel az első két könyv, melyekben a szerző a gyerekek nevelésével, a retorikán kívüli tantárgyak oktatásával foglalkozik, s melyek a művet az antik nevelési irodalom egyik legfontosabb darabjává teszik. Quintilianus olyan, ma is nagyon fontos kérdéseket vesz számba, hogy melyik a megfelelőbb, a magánoktatás vagy az iskola; hogy miként lehet bánni a különböző képességű gyerekekkel. Ezután rátér a hangok, a szófa-jok tanítására, a nyelvhelyesség, a barbarizmus és a szolecizmus kérdésére, majd a szavakat föl-osztja a latin és az idegen, illetve az egyszerű és az összetett szavak csoportjára. A helyes beszéd alapelveiként az analógiát, az etimológiát, a régiséget, a tekintélyt és a nyelvszokást nevezi meg. Külön fejezetet szentel a helyesírással kapcsolatos problémáknak.

Nagyon fontos az első könyv nyolcadik fejezete, melynek tárgya az olvasás. Quintilianus itt megkülönbözteti a kisgyerekek olvasástanítását és az érettebb korosztályok gyakorlatait. Rámutat arra, hogy az olvasást kizárólag a gyakorlatban lehet elsajátítani; legfontosabb feltételének azt tartja, hogy a tanuló értse meg a szöveget. A hangos olvasás előadásmódját illetően a szerző kö-zéputat javasol. „De elsősorban legyen az olvasás férfias, és – némi kedvességgel ugyan –, mégis komoly; éspedig ne a prózához hasonlítson, mivel költészet, a költők pedig maguk tanúsítják, hogy énekelnek, mégse oldódják dallá, és ne tegye nőiessé a mesterkéeltség, ami ma annyira diva-

tos. Az efféléről mondta igen helyesen még gyermekkorában C. Caesar: »Ha énekelsz, rosszul énekelsz, ha olvasol, énekelsz.« Azt sem szeretném, hogy a beszélő alakokat, ahogy egyeseknek tetszik, komikus módon adják elő, de azt igen, hogy legyen egy bizonyos hangnem, amely elválasztja ezeket azoktól a részektől, melyekben a költő saját személyében beszél.” (1, 8, 2–3; 122. oldal) Quintilianus hangsúlyozta, hogy a gyerekek számára nemcsak a művészi megalkotottság szempontjából kitűnő, hanem egyszerűsége magasztos eszmékkel teli szövegeket kell kiválasztani a felolvasásra, mert ezek jó hatással vannak jellemükre. Ezért nagyon helyesli, hogy az olvasás rendszerint Homérosszal és Vergiliusszal kezdődik; arról viszont, hogy elégiákat és más, elsősorban a szerelemmel foglalkozó szövegeket olvastassanak tanítványaikkal, Quintilianus lebeszélne a retorikatanárokat.

Az olvasástanítás után a szerző áttér a retorikai előgyakorlatokra, majd a zeneoktatásra, a geometriára és a tornagyakorlatokra. Az első könyv utolsó fejezetében pedig amellet érvel, hogy nem kell félni a tanulókat egyszerre több tantárggyal való foglalkozástól. Hamis az a gondolat, hogy a diákok értelme elfárad a különböző tananyagoktól: „Az ilyen kritikusok nem értik igazán, hogy mire képes az emberi ész ereje. Bizony annyira élénk és gyors az – mondhatnám –, úgy figyel minden irányba, hogy nemcsak egy valamit képes csinálni, hanem többféle kisugározza erejét, mégpedig nemcsak ugyanazon a napon, hanem ugyanabban a pillanatban is.” (1, 12, 2; 140. oldal)

A második könyvben Quintilianus, mint fentebb már idéztem, megvizsgálja a tanár jellemét és kötelességeit, a tanár kiválasztásának problémáját, a vázlatírást és a javítást, a memorizálást. Lélegzetelállítóan modernnek tűnik a szerző akkor, amikor megállapítja, hogy mindenkit a tehetsége szerint kell tanítani. „A leginkább tehát az a módszer látszott gyümölcsözőnek, mely a diákok természetes hajlamait hivatott helyes oktatással fejleszteni, mely a tehetséget abba az irányba segíti, amerre amúgy is irányulni látszik: ugyanúgy, ahogy a tapasztalt edző is felismeri, ha egy fiúkkal zsúfolásig megtelt tornacsarnokba megy, és számos módon kitapasztalja testi-lelki adottságaikat, hogy ki-ki mely sportágban képezze magát tovább. Hasonlóképpen az ékesszólás tanára is, miután ügyesen kifürkészte, melyik gyerek tehetsége hajlamos inkább a tömör és kicsiszolt, melyiké leginkább a heves, a súlyos, a nyájas, a nyers, a finom, az udvarias beszédmódra, s ennek megfelelően alkalmazkodik mindegyikükhöz, hogy mindenki abban érje el a legnagyobb haladást, amiben kimagaslik, hiszen a tehetség, ha gondozzuk, csak erősödik, ám ha ellenkező irányba kényszerítjük, nemcsak abban ér el gyenge eredményeket, amire kevésbé alkalmas, hanem abban is egyre rosszabb lesz, amire született, hiszen azt épp elhanyagolja.” (2, 8, 3–5; 168. oldal)

Néhány elméleti kérdés mérlegelése után Quintilianus ismerteti művének felépítését, hogy azután a harmadik könyvtől a szónok feladatai szerint, logikus és áttekinthető rendben tárgyalja a szónoklattan egészét. A 3–6. könyvben a feltárást (*inventio*) és az anyaggyűjtést tárgyalja; az ékesszólás történetét, a szónok feladatait, a különböző beszédformákat, a szónoki beszéd részeit, az ügyállást és a bizonyítást. A hetedik könyv tárgya az anyag elrendezése (a *dispositio*) az ügyállásnak megfelelően. A 8–11. könyvben Quintilianus a stílust, kifejezésmódot (*elocutio*), az emlékezőtehetséget (*memoria*) és az előadásmódot (*pronuntiatio*) vizsgálja meg. Ebből a részből ki kell emelnünk a szóképek (8, 2), a gondolatalakzatok (9, 2) és a szóalakzatok (9, 3) rendszeres és részletes, számos példával illusztrált bemutatását. Óriási a jelentősége a tizedik könyv első fejezetének is, melyben a szerző műfajok szerint tárgyalja a görög és a római irodalom történetét, kritikai áttekintést nyújtva az egyes szerzők munkásságáról. A 12. könyvben Quintilianus megrajzolja a tökéletes szónok képét, akinek, mint a fentebbi idézet mutatta, nemcsak kiválóan kell tudnia beszélni, hanem erkölcsös férfúnak is kell lennie.

A több mint nyolcszáz oldalas könyvben való eligazodást részletes tartalomjegyzék, rövidítésjegyzék, tárgy- és névmutató segíti. A fordítók nemcsak pontos munkát végeztek, hanem élvezetes szöveget alkottak. A könyv kiállítása kiemelkedően színvonalas. A borítót Hrapka Tibor tervezte Melocco Miklós szobrának felhasználásával. Ma, amikor a mindennapi élet és a magyartanítás egyik legfontosabb elemévé a kommunikáció vált, Quintilianus *Szónoklattan*a minden művelt olvasó és persze minden magyartanár könyvtárának része kell, hogy legyen.

Zimányi Árpád Dr. Fekete Péter 80. születésnapjára

Az Eszterházy Károly Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékén 2008. május 22-én pályatársak, barátok, kollégák jelenlétében köszöntötték dr. Fekete Péter főiskolai tanárt, a tanszék korábbi vezetőjét. Az ünnepi eseményen megjelentek a Magyar Nyelvtudományi Társaság, az ELTE, a Debreceni Egyetem és a Miskolci Egyetem társtanszékeinek képviselői. Az intézmény vezetősége nevében dr. Kis-Tóth Lajos rektorhelyettes az Eszterházy Károly-emlékérem arany fokozata kitüntetésben részesítette a ma is aktívan tevékenykedő tanár urat, aki az évtizedek alatt magyartanárok generációinak képzésében vett részt.

Dr. Fekete Péter egész életpályája a tanárképzéshez kapcsolódik. Közvetlenül a háború után a Debreceni Református Tanítóképző Intézetben kezdte meg tanulmányait, majd a civis városból éppen akkor Egerbe költöző Pedagógiai Főiskola magyar–történelem szakán folytatta. Itt figyelt föl rá a kiváló nyelvtudós, Papp István, a Magyar Nyelvészeti Tanszék első vezetője, aki munkatársául választotta, és gyakornokként, majd tanársegédként kezdett dolgozni. Néhány év múlva a kényszerű főiskolai létszámcsökkentés folytán ugyan egy időre általános iskolai tanár, majd igazgató, de kapcsolata az intézménnyel akkor sem szakadt meg, és a hatvanas évektől ismét – immár folyamatosan – főállású munkatársa a tanszéknek.

Oktatói munkássága mellett ki kell emelnünk azt a fáradhatatlan és eredményes tevékenységét, amelyet tanszékvezetőként fejtett ki. A főiskola szempontjából is meghatározó sikereket ért el azzal, hogy a tanszék egészét és az egyes oktatókat bevonta az országos szakmai vérkeringésbe. Ösztönözte a tudományos munkában való előlépést, szorgalmazta a kandidátusi fokozatok megszerzését, önzetlenül és jó szívvel elősegítette minden kollégája előmenetelét. A Magyar Nyelvtudományi Társaság az ő vezetése idején bízta meg a tanszék az országos anyanyelv-oktatási napok megrendezésével, melyek közül az első két egrinek a fő szervezője volt. Tanszéki kezdeményezésre, szintén vezetői működése alatt indult útjára Egerben a felsőoktatási intézmények országos helyesírási versenye.

Tudományos és kutatói munkásságának fő területe a dialektológia, a névtan és a szociolingvisztika. Számára mindezek nem pusztá tananyagok voltak. Oktatómunkájában tanítványai megérezhették a szakma, a tudomány iránti elkötelezettséget, a szülőföld szeretetét. Ennek gyümölcseként rengeteg kiváló szakdolgozat született, és számos olyan tudományos diákköri dolgozat, amely az országos döntőn is rangos elismerésben részesült, tovább öregbítve a konzulens szakmai hírnevét.

Tudományos munkái közül kiemelendő a Heves megye földrajzi neveit feldolgozó adattára, valamint Eger és Felnémet külterületi és belterületi neveit – társszerzőként – feldolgozó könyve. Tanulmányai többek között a Magyar Nyelv, a Magyar Nyelvőr, a Magyar Nyelvjárások című folyóiratokban, valamint gyűjteményes kötetekben láttak napvilágot. Az 1980-as években irányította az anyanyelvi nevelés korszerűsítéséért folyó kutatás tanszéki munkálatait, amelyekből szintén jelentős közlemények születtek. Társzerkesztője volt A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai című sorozat két kötetének, valamint több főiskolai évkönyvnek.

Élénken foglalkoztatta az anyanyelvi nevelés ügye. Meggyőződése szerint az egész iskolai tananyagban jobban előtérbe kell állítani a tájnyelvet. Ennek alátámasztására Kazinczy gondolatait idézte: „A nyelv annál tökéletesebb, minél több mértékével bír a sokszínűségnek...” Ezek a szavak az 1990-es országos anyanyelv-oktatási napok elnöki bevezetőjében hangzottak el. A közel két évtizeddel ezelőtt vizsgált helyzetkép ma is időszzerű: „A nevelés egysége, a személyiség harmonikus fejlesztése olyan elérendő pedagógiai feladat, melyet elvégezni nem lehet a társadalmi mozgástól elszakítva. Nem lehet a gyermekeket türelemre nevelni egy türelmetlen társadalomban, nem lehet tiszteletre nevelni olyan társadalmi közegben, ahol az emberek nem értékek egymás számára, nem lehet az igazi értékek befogadására nevelni ott, ahol az értékrend megbomlott, nem lehet az emberi érzelmek árnyalt kifejezésére nevelni olyankor, amikor szégyellni, titkolni kell az emberben meglévő vagy óhajtott érzelmeket. – De az óhajtat sem élne, ha nem lettek volna, nem volnának emberek, pedagógusok, akik tudatában voltak feladatuknak, akik ezt mindig szem előtt tartották.”

S hogy Fekete Péter tanár úr ezt mennyire fontosnak tartotta, arról mi, tanszéki kollégái gyakorta megbizonyosodhattunk beszélgetéseinkben, amikor hasonló aggóató szavakkal fejtette ki véleményét napjaink oktatásügyéről. Az iskola és a kiváló tanáregyéniségek meghatározó voltát az ő példáján is látjuk. Mindig nagy megbecsüléssel és hálaával emlékezik egykori professzorára, Papp Istvánra, akit egyik visszaemlékezésében emberként, tudósként és tanárként mutat be.

Tiszteletére a tanszék tanulmánygyűjteményt jelentetett meg korábbi írásaiból Tájnyelvi ízek, helynévi kincsek címmel, dr. Bíró Ferenc és dr. Kalcsó Gyula szerkesztésében. A válogatásban olyan témák és olyan helyszínek szerepelnek, amelyek közel állnak ünnepeltünk szívéhez. Mindenekelőtt szülőföldjét, Tiszaszőlőst idézzük fel, majd második otthonát, Eger és környékét. Az életpálya két pólusára, térbeli ívére utal a kötet címének második fele: a Tiszától a Bükkig. Egykori tanítványaival, a Magyartanítás olvasóival együtt további jó egészséget, alkotókedvet kívánunk.

Szücsné Harkó Enikő

Egy évezred története

Wass Albert Kard és kasza című regényének első kötetéről

Wass Albert egyik legismertebb műve a **Kard és kasza**, első része, a *Kronikás írás* 1974-ben jelent meg (Astor Parkban), a második, a *Szemtanúság* meg 1976-ban (uo.). A Kard és kasza az Eröss nemzetség története, a műben ők a Wass család regényes megjelenítői, de az író egyúttal az egész erdélyi magyarság történelmét idézi olvasója elé – Buzáttól egészen Erös Miklósig, úgy, hogy a történelmi hitelességű adatokat átszövi a mondák, legendák világa, és így tárul fel előttünk egy küzdő, küszködő nép krónikája. A második rész már nem egy évezredet ölel át, hanem egyetlen generáció megpróbáltatásait vetíti elének, a főhős életútját helyezve a középpontba. A huszadik század olyan nehézségek elé állította az erdélyi magyarságot, amelybe az egyén beleroppanhat. A néhol már naturalisztikusan bemutatott kegyetlenség, amelyet Miklós és sortársai élnek át, még az olvasás során is roppant lelkirot igényelnek. Amikor úgy érezzük, hogy nincs tovább, megkapjuk a lelki feloldást, ami nem más, mint a remény. A főhős legyőzhetetlen. Amikor pálinkáért eladják a megvakított, agyonkínzott Miklóst egy durva pokrócba csomagolva, nem tudjuk elképzelni, hogy létezhet feloldás. De az ősei nevének koldusként újból megjelenő volt arisztokrata valóban nem lehet más, mint Isten igaz szavának hirdetője. Szent ember, olyan szent, aki a szeretet szavát hirdeti ellenségei közt is, testvéreinek hű segítője. Szenvedései árán megtisztult, benne már nincs sem harag, sem gyűlölet, mindenét elvették: nevét, címét, családját, anyagi javait, szeme világát, tehát a semmi által lett az övé a minden. Megrendítő ez az írói útra bocsátás. Wass Albert most sem engedi, hogy úgy tegyünk le a művet a kezünkbe, hogy indulatok feszítsék mellünket, hanem megpróbál isteni békét teremteni ott, ahol emberi érzelmek dűlnak, a szeretet és valami emberföltti megbocsátás szavával.

Amint már utaltam rá, Wass Albert regénye két részből áll. Az első kötet elemzése némi háttérismeretet igényel, és pedig az író azon eredetfelfogására kell utalni, melyet több emigrációs társához hasonlóan ő is elfogadott: az úgynevezett suméredet-hitre. A Magyar örökségünk címen 1975-ben megjelentetett füzetecske Történelmünk című alfejezetében az író hangsúlyozza meggyőződését: „Az őstörténeti kutatás eddigi bizonyítékai alapján kétségtelennek látszik, hogy úgy a magyarok, mint néhány évszázaddal azelőtt az avarok és a hunok ugyanabból a közös őshazából indultak el Európa felé, amit az akkori görög krónikások Scythiának, Szittyáknak neveztek. Hogy a turáni népcsaládnak ezek a Szittyaföldön évszázadokig létezett tagjai honnan kerültek oda, erre vonatkozóan a sumerológia legújabb kutatásai vetnek némi világosságot.”¹ Azért kell kitérni erre a meggyőződésre, mert a Vérben és viharban című regénye mellett A kronikás írásban, illetve a Válogatott magyar mondákban, pontosabban elsősorban azok magyarázataiban, továbbá műfajilag nehezen meghatározható művében, a Hagyatékban is érvényesül ez a szemlélet. Mindebből következően nagyon erős bennük a székely–hun rokonság hite, a pogány hagyományok hangsúlyozása. A Kard és kasza értelmezésénél ezeket a tényeket mindenképpen szem előtt kell tartani.

Az író meghatározza az Előszóban a regény célját is: „Először is az, hogy valamiféle emlékoszlopot állítson a múltnak, mielőtt a bölények hátrahagyott csapásait a fölismerhetetlenség szét nem tapossák a birkanyájuk. Másodsor, hogy fényt vessen a történelmi sors ezer apró titkára, s ezáltal jövendő nemzetek okulására szolgálhasson. Végül pedig, hogy az egyszerű szeretet céltalanságával elbarangolhasson még egyszer az emlékezet mindazokon a kedves régi ösvényeken, melyek dombról dombra, nádasról nádasra, tórol tóra behálózzák ezt a szép szomorú különös világot, ahol tücsökgéne és békaszongás kötözi meg bűvös varázslattal az emberi lelket.”²

Melyek a regény első kötetének sarkpontjai? Egy sajátos eredetfelfogás, egy ősi pogány hitfelfogás, egy, az író számára elbűvölően varázslatos táj, a Mezőség, valamint az idézett hármas

¹ Wass Albert: Magyar örökségünk, Az Amerikai Magyar Szépművés Czeh kiadása, 1975, Astor

² Wass Albert: Kard és kasza, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001. Előszó, 7. p.

cél szem előtt tartása. A Krónikás írás ezáltal nem csupán a Wass család krónikája, hanem egy egész tájegység történelmének regényszerű megjelenítője. A Wass-életrajzban kutatva, ráismerünk regénybeli megszemélyesítőikre, sőt Siemers Iona Wass-kor című könyvében megjelenő családfán megtalálhatjuk az ősök regénybeli megszemélyesítőit is. Wass Albert legtöbb regényében egyébként is megjelennek a család tagjai. Éppen ezért találunk átfedéseket más regényfigurákkal. Például a regény utolsó fejezeteiben megjelenő Eröss Miklósné, Mária megegyezik a Mire a fák megnőnek Minkájával, Varjassy István feleségével. Ott férjével együtt gyűjti vissza az oláhok által ellopott vagyont, itt egyedül szerzi vissza, hiszen férjét 17 évre zárják be Kufstein várába. Ugyanígy megegyezik Eröss Béla személye és Varjassy Gábor, valamint Rákhel grófné és Erzsébet alakja. Még a mondatok is hasonlóak néha, amelyek a két regényben összecsendülnek, nem beszélve bizonyos jellemző történetekről. Fontos a kastély-motívum hasonlósága is sok egyéb apróbb-nagyobb megfelelés mellett.

Krónikás írás

A művet két vonulatra lehet bontani, ezek természetesen teljesen összefonódnak, mégis külön is követhetők. Az egyik vonulat a különböző helységnevek, földrajzi elnevezések kialakulásának etimológiai magyarázata. Ez az első fejezetekre a legjellemzőbb. A másik az e tájon élő Erös család sorsa, amely szervesen a tájhoz kötődik. Ugyancsak fontos, hogy bár az egyes személyek elszakadnak e tájtól, valamilyen sorsfordulat visszavezényli, ha nem is őket magukat, akkor valamely leszármazottjukat. Ezer éven át megszakadás nélkül kötődik össze a Mezőség sorsa az Eröss nemzetséggel.

Az első vonulatot szem előtt tartva, egy sajátos mondavilág láncszemeit rakhatjuk össze a regényből. Ilyen például Bölényes, Omboztelke, Vazulgödre, Miklósdomb, Feketelak kialakulása. Ugyanide sorolhatjuk az egyes tavak, patakok elnevezéséhez fűződő történeteket is, ilyen Özvegypataka és a Hódás-tó. Ez utóbbi nevét a visszatérő Buzátfia László fiai adták a közeli tónak, mivel amikor először meglátták a temérdek rikácsoló hódamadarat, rádöbbenek, hogy még a vaktában odaeresztett nyíl is madarat talál. Özvegypataka is ez idő tájt kapta nevét, ugyanis a királyi pecsétes levéllel érkező László elüldözte Gejza özvegyét Levente nevű fiával együtt Bölényesről, s az asszony a mocsarakon túl, egy tiszta vizű patak partján foglalt új szállást magának. Róla nevezték el a patakot.

A lassan benépesedő világgal együtt feltárul előttünk egy ősi szokásrend is, amely az élet minden területét behálózza. A feleségválasztás ceremóniájával kezdődik, amely egyben a történet igazi elindítója is. Az idegenből érkező Buzát az úr 1050. esztendejében egy bölény bőréért meg egy cifra talján kardért asszonyt vásárol magának, az asszony beleegyezésével. Háromnapi együttélés után viszi el az asszony a jussát a szülői háztól, miután meggyőződött arról, hogy jó helye lesz az emberek mellett. A házépítés ürügyén bepillantást nyerünk a régi sátorlakó szokásrendbe is, de Buzát házával megismerjük azt az életformát is, amelyet egyrészt ő maga honosít meg ezen a vidéken talján mintára. Az általa épített ház egyetlen vályogfalú, agyagpadlós szobából állt, egyik sarkában a bölénybőrből készült fekhellyel, mogorófavesszőből font asztallal, a falon meg polccal. A ház másik felében kapott helyet a homokkőből épített tűzhely, kéménnyel, amely a füstöt a padlásra vezette a füstölni való húsok számára. Ugyanilyen ősi ceremónia a vendégfogadás is. A köszönés: „Áldás, békesség” elhangzása után az érkezőt fatányéron felszolgált száraz rozskenyérrel, egy csipetnyi sóval és vízzel vendégelték meg. Egy másik bemutatott szokás az újszülött világra jöttéhez kötődik: ekkor a csecsemőt az első hajnalon az apja bemutatta a szabad ég alatt a napnak, az égnek, a földnek, a tónak, az egész világnak, miközben a büszke szülő ezek jóságát kérte gyermeke számára. Az ajándékozás is ceremoniális, s viszontajándékot adni az ősi szokás szerint illetlen dolog. A házasság rituáléját már Buzát gyerekei kapcsán mutatja be az író, amikor az ősi szokásnak megfelelően sámán adta össze a fiatalokat az Öregisten nevében. Báld, a sámán bujdosni kényszerült, mert az új Isten hívei üldözték a pogány hit megmaradt képviselőit, de a nép titokban mégis az ő segítségüket kérte még évtizedekig. Az élet teljességéhez az igazságszolgáltatás is hozzátartozik. Mivel a királyi igazságszolgáltatást nem fogadják el, ők maguk az ősi törvény alapján ítélik meg, amely egyenjogúnak ítéli a fiút és a lányt, tehát apai pa-

ranccsal nem kényszeríthető férjhez egy lány, hiszen: „Felnőtt leányzó nem lábas jószág magyarok földjén!”³ A temetés zárja le az ember evilági életét, így az ehhez kapcsolódó rituálé bemutatása az élet körforgásának szerves tartozéka. Az öreg Buzát temetését a regény 16. fejezetében mutatja be az író. Felesége füstjellel hívja haza a dombokon szerteséjjel élő gyermekeit. A halott mellé eltemették úját, tegezt, csontnyelű kését, fadöntő baltáját. Felesége, Virág a halott keze ügyébe csuprot, tepsit, kondért s egyéb apróságot helyezett, mindent, amire szüksége lehet a hosszú, ismeretlen úton a másvilág felé. Miután beföldelték a sírt, tetejébe szúrták a halott kalapját. Levett süveggel, tisztelettel álltak a sír mellett a gyermeki hűség és illendőség ősi szokása szerint, majd áldomást ittak a házban, halk beszéddel dicsérték az elhaltat, ezután a szomszédok távoztak. Másnap a gyermekek békében elosztották az örökséget.

Ezeknek az ősi iratlan törvényeknek a tisztelete és életben maradása az első 16 fejezetre jellemző, a 17. fejezettől, vagyis Buzát halála után egyre erősebb hatalomra tesz szert az új hit, így háttérbe szorul az ősi vallás egy-két eleme, de a fontos dolgokban mégis továbbél. A szokásrend elemeit a regénytörténet folyamából így kiemelve, Akhilleusz pajzsának mintázata jut az olvasó eszébe. Az Iliász-béli hős pajzsa a korabeli görög társadalom teljességét ábrázolja, itt is élénk táruul egy még élő, bár üldözött ősi szokásrend, rávilágítva a korabeli életre a Mezőségen.

Az első 16 fejezet képezi a regény első szerkezeti egységét, történelmileg 1050-től Buzát haláláig. A 17. fejezet 1126-tól folytatódik, amikor a környező területeket a felnövő új generáció birtokba vette, és már nem maradt üres terület. Ráadásul királyi pecsét nélkül az ősi birtokbavétel nem sokat ért, a belső kialakult iratlan törvényeken alapuló rendet papi írással, királyi pecséttel ellátott birtoktulajdon vette át. Ez az első súlyosabb konfliktus okozója, amely ennek a békés világnak a meg bomlását jelenti. Az idegen papok idegen törvényeket, idegen rendet képviselnek.

A történelmi regény kritériumának megfelelően az adott kor történelmi személyiségeire is történik utalás. Géjzafia István idejétől, László királyon keresztül, Kálmán király után II. István idejéig tart az első szerkezeti egység. A 12. fejezet a bevezetőben említett eredetmondát is tartalmazza. A kunok feltűnése indukálja Karsaly azon eszmefuttatását, melyben öregapja mesélésére hivatkozva tudatja környezetével, hogy a kun rokon nép, ugyanis amikor Árpád apja, Álmos keletről elindult, hogy megkeresse Attila földjét, két törzs ottrmaradt, s ezeknek egyike a kun nép. Kazár és kun hangzásában is hasonló, sőt már egy Kun-Kazár nagy ország álmát szövi tovább. A valóság azonban teljesen mást hoz, mint Karsaly álmai. A kunok mindent fölégnek, ahova lábukat teszik, rabolnak, ölnek. Az ő támadásaik teszik lehetővé a nyughatatlan Buzátfia Miklós számára is, hogy bizonyosságot tegyen hősiességéről és testi erejéről.

A 13. fejezetben szán teret az író annak a történetnek, amely a Wass család birtokainak eredetét meséli el. A már említett Miklós ugyanis megmenti László királyt egy rá támadó bölénytől, csapatát pedig a kunok csapdájától, hiszen figyelmezteti a magyarokat a megvadított bölénycsorda közeledtére. „Buzátfia Miklós, nagy testi erőt adott neked az Úristen (...) életemet mentetted meg velem. De ezen kívül az is a te érdemed, hogy nem estünk a kunok csapdájába. (...) Gazdag jutalmat érdemelsz tettetért.”⁴ László király vitézévé válik, de elindulása előtt apja meghatározza számára a szerinte létező két emberfajtát: „az egyik karddal farag világot magának, a másik ekével. De a karddal faragott világot a másik kard ledöntheti, s újjáfaraghatja nagyon is gyorsan. Maradandót csupán az eke farag.”⁵ Ez az apai igazmondás válik a mű metaforájává, a mű címévé. Minden történelmi témájú művébe beleszövi az író ezt az alap gondolatot, s így próbálja a tanítás erejével meggyőzni olvasóit arról az alap igazságról. Gyakran hangsúlyozza, hogy Erdélyt is azért kellett elveszíteni, mert az eke fogása, a föld közelsége nélkül nem lehet hallani annak a szavát, sem a földét, sem a földet művelőjét. Ha pedig az úr füléhez nem jut el népe hangja, akkor elveszett. Miklós apja vágya ellenére sem tér vissza földjére, Kolozsváron választ szállást magának, s ő mutatja fel elsőnek a címet: egy bölényfej, melynek orrát arany nyílvesző fúrta keresztül. Alatta az írás, hogy bölényesi és miklósdombi Erős Miklós a tulajdonosa, illetve hogy László ki-

³ Wass Albert: Kard és Kasza, I., 91. p.

⁴ Wass: Kard és kasza I., 103. p.

⁵ Wass: Kard és kasza I., 107. p.

rály Miklósnak és nemzetségének adományozta „mindazon földeket, amelyek a két tó partján vannak, Malompatakától Ombozgerincéig, s tova föl az erdőket is, ameddig csak ellát a szem a miklósdombi gerinc tetejéről.”⁶

A második szerkezeti egységet a 17–34. fejezetek alkotják, a 35–38. fejezetek pedig a harmadik szerkezeti egységet képezik. A tagolás egyik magyarázata a család életében beálló meghatározó változás. Az első egységet Buzát halálával lehet a többitől leválasztani; a második egység az Erősök évszázados küzdelmét meséli el, mely mindig a Miklósdomb vagy Bölényes világához vezet. A harmadik egység kezdetét nem is annyira a 35. fejezet első része jelenti (mert a grófi cím Eröss György számára való odaítélése még annyira nem változtatja meg a szülőföldhöz, a birtokhoz való viszonyulást), mintsem Tamás úr azon meglátása, hogy a cifra kastély felépítésével fia eltávolodik attól a világtól, amelyet meg kellene értenie, szolgálnia kellene: „Rossz úton jársz, György ... rossz úton ... kastély nem való ide ... eltávolít az ősi földtől. A kard ... jó és hasznos ... de nem elég. A kasza, György, a kasza ..., aki azt markolja, azé a föld, azé az ország”⁷ Ugyanaz a figyelmeztetés, mint évszázadokkal előtte, mikor Buzát a földjét elhagyó Miklóst figyelmezteti. Közös mindkét szülőben, Buzátban meg Eröss Tamásban, hogy egyik sem örül a fia külsőségeket jelentő dicsőségének, a címernek, illetve a grófi rangnak.

A második szerkezeti egység Miklósfia László, vagyis Buzát unokája, a nemességet szerző Miklós egyetlen fia visszatértétől fonja az Eröss nemzetség sorsát. (Az ő nevében már két „ss”-el jelenik meg az Eröss családnév.) László már csak erőszakkal, királyi pecséttel s az azzal járó hatalommal tudja érvényesíteni akaratát. Birtokainak visszaszerzése ösztökéli a szomszédságot arra, hogy pénzért a papokkal írásba foglaltassák birtokaikat, ami egyúttal azzal is járt, hogy keresztvíz alá kellett fejüket gyermekeikkel együtt tartani. Az új hit, így megfoghatatlanul, a józan belátás szavával terjedt a Mezőségen. Az 1126-tól Mária Terézia uralkodásának végéig tartó 700 évnyi időszak újabb alegységekre lenne osztható, de a kor változásaiban is hasonló életsorsokat prezentál: kegyvesztés, birtokvesztés, kegynyerés, birtokbaadás sora jelenti a történelem változását.

László felvirágoztatta Bölényest, egyik unokája, Vid, boszorkányt vett feleségül, Mikoltot, s ez évtizedekkel később a család vesztét okozza majd. A boszorkány motívum megjelenése ugyancsak gyakori a Wass-művekben. A sámánok, látóemberek mellett megjelennek a boszorkányok, látóasszonyok is. Amint a Funtineli boszorkány történetében, itt is összemosisdik a látóasszony, a gyógyító asszony, a boszorkány hiedelemköre Mikolt alakjában. Ehhez a történetészálhoz kötődik a látóember feltűnése is, Bozsor (előtte Záh) segíti a bajbajutottakat a régi hit hatalmával, a gyógyító füvek erejével. Több fejezetet rendel a Mikolt-történet elmeséléséhez. Az első szerkezeti egységhez hasonlóan, itt is megjelennek a régi hithez kötődő szokásmotívumok. Ilyen például az átok kimondása vagy a Vid halálakor rendezett temetési szertartás napnyugtakor, a fehér gyászruha motívuma (Mikolt ruhája), a gyászkiáltás megfújása, mely tudtul adta, hogy meghalt egy úr. Mikolt szavai férje sírjánál Buzát szavait idézik, mikor az bemutatta fiát a világnak egy tavaszi hajnalon: „Fekete föld, tied a teste. Csillagos ég, tied a lelke. Dombok, szelek, fák és virágok, tavak és nádasok, erdők és patakok ... tietek az emléke.”⁸ III. Béla idejében Zapolia és Gothard lovas boszorkányüldözései keretében kerül előtérbe Mikolt is, akit fia megvéd, s ez halálát, családjának az elhurcolást, illetve a birtokok elvesztését jelenti.

A keresztes háborúban újra kitüntetik magukat az Eröss nemzetség fiai. A tatárjárás elvitte az idegen birtokosokat. A pusztítás után Eröss Balázs újból felvirágoztatja a birtokot IV. Béla idejében. A sűrű királyváltás időszakában Bölényes szerencsére eléggé félreesett ahhoz, hogy különösképpen ne foglalkozzanak vele. Hunyadi János idejében újból más kapta volna meg a birtokot, de csellel megölték az érkező század minden tagját, s a nyomozás sem derítette ki a valódi történetet, valószínű elleperte őket a mocsár, vallották a hú emberek. Eröss Lajos igazi tiszteletre, hatalomra tett szert, Közép-Erdély legbefolyásosabb uraként tisztelték. Hatalmához durva erőszak és bölcs előrelátás segítette. Ő telepítette be újonnan szerzett (harácsolt) birtokait a török elől mene-

⁶ Wass: Kard és kasza I., 111. p.

⁷ Wass: Kard és kasza I., 343. p.

⁸ Wass: Kard és kasza I., 219. p.

külö al-dunai magyarokkal. Mátyás idején birtokai egy részét elvette a király, mert előtte ő haráscsolt a Hunyadi birtokból.

Eröss András idejére esett a mohácsi vész, de a történelem forrásaiból ott, a világ végén nem mindent tudtak meg az emberek; voltak előjelek, de a tény, hogy összeomlott Mohácsnál az ország, a hetivásárról jövő emberek kőszá hírek alapján újságolták. Az ő idejére esett az első prédikátor megjelenése ezen a vidéken, aki a helvét hitvallás lényegét, szerepét ismerteti az egybegyűlt urakkal. Jövedele okát abban határozza meg, hogy: „megalapítsam közöttetek az igazi magyar keresztény egyházat, mely nem Róma parancsa szerint, s nem idegen vérű nagyurak kegyeit lesve hirdesse közöttetek Isten Igéjét, idegen nyelven, hanem magyarul szóljon hozzátok, ti magatok szabad szándékából, s ti magatok igazgatása alatt.”⁹ Elhatározzák egy idegentől mentes, magyar beszédű templom felépítését, amely a kálvinista hit elterjedésének alapját jelenti majd. 1549-ben Erdély urai az új vallás elterjedésével Európában az elsők között törvényt hoznak a vallásszabadságról.

Eröss Balázs idejére esett a független Erdély megalakulásának időszaka, s ez jó kerékvágásnak tűnt mindenki számára. Eröss Ferenc idejében azonban a Basta császári fővezér vezénylete alatt a császár katonái Mezőség népét majdnem teljesen kiirtják, Eröss Kálmán hozza újból rendbe a birtokot, Báthory Gábor fejedelem meg ahol tudott, rendet tett a császár által elkobzott vagy gazdátlanul maradt birtokok dolgában. Erre az időszakra esik a románok nagyszámú betelepítése is a Mezősége. Wass Albert hangsúlyozza, hogy Erdélybe a román jobbágycsaládokat ez idő tájt telepítik be igen nagy számban, hiszen az igénytelen, szapora, engedelmes nép jó alattvalónak bizonyult. Papjuk, a pápa szava hatalom és parancs volt, tehát ő tartotta a kapcsolatot az urakkal, s parancsolt babonás népének. Egyetlen hiba volt, hogy nem tanultak meg magyarul, s makacsul ragaszkodtak hitükhöz. Így, aki kommunikálni akart velük, meg kellett tanuljon románul. Templomot is építettek számukra, s a vegyes házasságok végül románul beszélő, a pápa által román névvel bejegyzett gyerekeket eredményeztek. Hiába tiltakozik a fejlemények ellen a magyar pap, szavait az európai gondolkodás szellemében, a birtokok pillanatnyi haszna érdekében nem hallgatja meg a magyar nemes, s így lassan Muntyán Anasztáz népe Gherla néven hívja városát. Eröss László a románok egyházának még száz hold földet is adományozott, s hiába hangoztatta Benedek István kálvinista pap, hogy a jobbágy ura vallását köteles követni, a vallásszabadság nevében hirdeti Bölényes ura is, hogy „minden emberfia maga választhatja, hol s miféle templomban kívánja imádni az Urat.”¹⁰ A nagyszámú románság megjelenése mellett a mű utal a német betelepítésre is, illetve a kis számban, szétszórtan megjelenő örmény, illetve zsidó családok felbukására.

Az Eröss család részt vállal a Rákóczi-megmozdulásban is, Eröss Tamás itt veszíti el fél karját, a család más tagja külföldre kényszerül, négyen meg életüket áldozták a szabadságért, amely ugyanúgy elveszett, mint sok Rákóczihoz hű nemes. Az Eröss nemzetség megtépzott birtokait a félkarú Tamás meg fiatal rokona, László próbálta talpra állítani.

A második szerkezeti egység határát talán itt lehetne meghúzni, konklúzióként pedig ennél az egységnél is levonható, hogy az Erössek nemzetségének sorsa végül is Erdély történelme is. A birtok sorsa kicsiben Erdély sorsát példázza. Ez a harmadik szerkezeti egységre is érvényes. A szerkezetre bontást a család életében beálló azon változás alapján gondoltam, amely kihatással van a későbbi periódusra is. Eröss László korától a birtok nemesi birtokként kerül nyilvántartásba, Eröss György pedig grófi címet hoz a családnak. Amint már utaltam rá, ez a szülőket, a szokástól eltérően, nem pozitívan befolyásolja.

A harmadik szerkezeti egység a 19. századtól követi nyomon az Erössek történetét egészen a 20. század elejéig, amikor már az erdélyi románság körében titokban már bizonyossá vált egy Tiszáig nyúló Nagy-Románia terve. Sokatmondó a művet záró mondat: „Senki se tudott arról, hogy

⁹ Wass: Kard és kasza I., 273. p.

¹⁰ Wass: Kard és kasza I., 310. p.

valahol a mezőségi dombok között, egy falusi román pópa kopott szekrényében már ott lapult egy vadonatúj községéta, melyen idegen szóval Blenisu állt a magyar Bölényes helyett.”¹¹

Wass több művében már-már önmarcangolóan kutatja Erdély elvesztésének az okát. Ennek ürügyén mindannyiszor hangsúlyozza annak az aknamunkának a szerepét, amelyet a korabeli magyarság észre sem vett, vagy nem tulajdonított neki fontosságot. Ennek a munkának kulcsfigurái a pópák és a dászkalok, azaz a román papok és tanítók voltak, akik minden egyéni hiúságukat félretéve szolgálták titokban azt a nagy ügyet, amely számukra megteremtette a gyümölcsöt, céljukat ugyanis elérték. Hol volt hát a hiba? Abban, amelyet Buzát, Eröss Tamás és mások is hangsúlyoztak, hogy a hiúság sok külsőséget vél fontosnak, pedig a lényeg nem a külsőségekben rejlik, hanem abban a belső harmóniában, amelyet az úr és népe közötti megértő összhang jelent. Ez az erős patriarchális földesúri felfogás szinte hitszerű Wass műveiben. Meggyőződése, hogy a jobbagyairt, parasztjairt felelősséget érző úr a maga javát is csupán az ő javuk által érheti el. A hiba hát abban rejlik, hogy a magyar urak s népük közé haszonleső intézők ékelődtek, a magyar papok szavát, akik az igazságot számukra közvetítették kényelemből, konfliktuskerülésből nem hallották meg, s ez a sükettség jelentette vesztüket is.

A Mária Terézia szolgálatából hazaérkező Eröss György, aki Bécs melletti birtokát is otthagya szülőföldje hazahívó ereje miatt, már beleesik ebbe a hibába. György csak a lovaival törődött, s mikor papja figyelmeztetésére, hogy a románok szervezkednek, kérdőre vonja a pópát, az indulatosan felel a magyar úrral, hogy ez József császár országa, nem a magyar uraké. A Horea, Cloșca és Crisán vezette román parasztfelkelés rémségeinek idején a birtok a Szamosújvárról érkező lovasság jelenléte miatt megmentődött a kegyetlenségektől. A hírek azonban ide is eljutottak, ugyanis aki megmenekült a részeg felkelők karmaiból, „élete végéig átkozta őseit, amért befogadták magyar földre ezt a hálátlan, kegyetlen népséget.”¹²

György halála után Tamás lett Bölényesen az úr (testvére, Miklós egy zergevadászaton vakmerősége miatt meghalt), a birtokán elszaporított fácánok vadászata híressé tette őt Erdély-szerte. A gazdaságot már nem ő igazgatta, hanem szász származású intézője. 1848-ban négy Eröss gróf is Kossuthot szolgálta, az Oxfordban tanuló Sámuel Amerikába küldte követségbe. 1849-ben a császári ügynökök uszítására fellázadt románok azonban felégették a miklósdombi kastélyt, előtte minden mozdíthatót elraboltak. Ez a történet képezi a Mire a fák megnőnek című regény központi témáját is. Killyén Mária sorsa, hősies helytállása a minta, hogy tanulságul szolgáljon az elkövetkezendő nemzedékek számára, hogy erős birtokot csak a gazda közvetlen irányításával lehet sokáig fenntartani. Eröss Miklós kufsteini raboskodása idején szívós, küzdő asszonya a semmiből teremti újra a valamikori nemesi világot. A 16 év után hazahozott férjével minden hiúság nélkül tér vissza ősei hitvallásához, miszerint: „Magyarnak lenni annyit jelent, (...) mint kétszer annyit dolgozni, mint más (...). Okosabbnak lenni, tisztességesebbnek lenni, mint más.”¹³ Ebben erősíti meg Miklóst a császári börtönben elszenvedett kínok sokasága, s ezt szeretné tanulságként fia számára hagyni. De fia, Béla nem tanul a szülői példán, a külföldi egyetemet is megjáró fiú ugyanúgy eltávolodik az erőt s tudást jelentő földtől, mint valamikor György. Már ő sem érti a Mezőség belső hangját. Az ideálisra törekszik, a nyugati mintájú berendezkedésre, enged Rákhel grófné akaratának, a felperzselt kastély helyébe még cifrábbat építtet.

A kastély árnyékában regényének világa sűrűsödik itt pár oldalba össze, de a végső konklúzió: nem hallják meg Mária grófné szavát, hogy magyar úr nem cifrálkodik, hanem egyszerűen él, népével törődik. Eröss Béla nagyobb horderejű dolgokkal foglalkozott, képviselő lett, országos gondok foglalkoztatták. Birtoka közben az idegen intézők keze alatt elrománosodott, s bár a 49-es eseményekből tanulva, szülei visszatértek a Wass szerint ideális útra, Eröss Béla újból letért róla, s a régi utat a leszármazottjai is elfeledik. Eröss Miklós személyében meghalt Wass szemében az az utolsó Eröss, akít példaként kívánt a magyar urak elé állítani. Ugyancsak ő az, aki felismeri az első világháború végkimenetelét, hiszen egy olyan császáért indulnak legyilkoltatni magukat, aki

¹¹ Wass: Kard és kasza I., 415. p.

¹² Wass: Kard és kasza I., 348. p.

¹³ Wass: Kard és kasza I., 385. p.

a magyarok legjavát pusztította el a szabadságharc alatt és utána. A magyarnak a császár háborújában nincs mit keresnie, hiszen akár győz, akár nem, újból csak vesztes lesz. (Ugyanez a gondolat kerül Bánffy Miklós Erdélyi történetében is előtérbe.) Tehát Eröss Miklós az utolsó példafa. A többi már csak buta gróf marad még a románság szemében is („Buták ezek a magyar grófok, mindég mondtam – morogta a nagygazda”¹⁴), olyan, aki nem ismeri fel a maga érdekeit sem.

Az Eröss család további története már nem egy új szerkezeti egység keretét képezi, hanem egy teljesen új kötet része. Alcíme: Szemtanúság. Egyrészt azért szükségszerű külön részbe foglalni a történeteket, mert ezeknek maga az író válik „szemtanújává”, másrészt a család életében beálló változás, az Erdély sorsában bekövetkező átalakulás minden eddiginél meghatározóbb. Az előszóban az író maga vall arról, hogy a forrásanyag nagy részét a kolozsvári Erdélyi Múzeum híres levéltárából válogatta, ahol a család tizenhét vaspántos ládában őrzött okmányait és leveleit találta, illetve Szolnok-Doboka Vármegye Monographiája, a marosvásárhelyi Teleki Téka. Ez az „álnév” alá rejtett hitelesség ugyancsak megfelel a történelmi regény elvárásainak.

Végül szót kell ejteni arról a gazdag motívumrendszerrel, amely behalózza Wass regényeit, értelemszerűen jelen művét is. A legfontosabbak között szemelgetve, előtérbe kerül a megmaradás jelképévé emelkedő fa-motívum, elsősorban az almafa-motívum. Már a regény, s ezáltal Erdély történetének elején Buzát a kolozsi papoktól almacsemetéket vásárol vadbőrért. Három borzas kis fácskát hoz csupán, mire a nyolc szem alma elsőnek pirossá érik, megszületik Buzát harmadik fia is. Eröss Miklós vitézkedéséből való hazatértekor a címer mellett egy zacskónyi diót is hoz magával. Apja ennek sokkal jobban örül, mint a nemesi címernek. Miután fia elhagyja az otthoni lankákat, az almáskert mögé ülteti a diókat négy hosszú sorba feleségével együtt, hiszen aki a magokat ülteti, annak lelke továbbél majd a fában. Haláluk után mindkettőjüket a dióskert sarkába temetik el. Eröss András, aki a törökbúzáz meghonosította a Mezőségen, a király beszercei szászaitól ugyancsak gyümölcsfákat vásárol (almát, körtét, cseresznyét stb.). Bár nem szervesen illeszkedik a fa-motívum megtartó erejének a sorába, mégis szimbolikus jelentésűvé emelkedik a mű végén Rákhel grófné fákkal, virágokkal teleültetett varázslatos parkja a valamikori vízmosás helyén. Még Hermann Ottó is tanulmányozta az idetelepült madarak fajtaíát. Itt nem termő gyümölcsfák jelennek meg: szemet gyönyörködtető fenyők, tölgyek, juharok, orgonák, virágok, mohák tarkasága, mely szépségével nemcsak elkápráztatta az odalátogatót, de valami haszontalan hiúságot is elárult, valami távolit attól a környezettől, amelybe beágyazták, nem megtartó hatalmút, hanem elkülönítőt. Végül is annak szánták. Elválasztónak a falu és a kastély közé. Funkciójának ez is teljes mértékben megfelelt, konkrét és átvitt értelemben egyaránt.

Egy másik motívum a vadászás motívuma, amely ugyancsak megjelenik a Wass-regények majdnem mindegyikében. A vadász harmóniában él az erdő világával, ismeri az állatok életmenetét, megérti a természet szavát. Itt is fellelhető a regény elején és végén megjelenő szereplők vadászszokásai közti különbsége. Buzát élelemért vadászik, feleségének bő farkasbőr kabátot ígér, két tél alatt ígéretét be is tartja. Eröss György idejében híressé váltak a vadászatok a birtokon. Egy héten át kétszáz jobbágy hajtotta a vadat az úri vadásztársaságnak. Fiai idejében már a mágnás ifjúság kedvenc szórakozása az agarászat lett, s egy hasonló vad vadászat okozza a tizenhét éves Miklós halálát valahol Tiroiban. Mennyivel másabb ez, mint a medvevadászat alkalmával megsebesült, s sérüléseibe belehaló Eröss Vid esete! Jelentős a motívumláncok sorában a kastély metaforikus megjelenése. Az elődök életformáját elfogadni nem akaró fiatalok (legtöbbször a családba érkező új asszonyok fennhőzása következtében) a szerény hajlék helyébe cifrább épületet, sőt Rákhel idejében valóságos kastélyt építenek. Például György is, amikor visszatér Bécsből felesége, Dessewffy Ilka grófnővel, már nem is a régi ház helyébe, hanem egy dombbal arrébb építi fel kastélyát, onnan látni lehetett a tó egész hosszát, a malom gátjától fel egészen a bölényesi nádasokig. Amikor a románok felgyújtják a kastélyt, a következő generáció tanul a példából, de a múlt árnyékát hamar elhessentik az utódok, s Bánffy Rákhel férjével már tizenhat szobás, emeletes,

¹⁴ Wass: Kard és kasza I., 413. p.

francia szabású, roppant épületet emeltet a vízmosások felett a legelő laposán. A vízmosás kopár területére pedig kitarító munkával megvalósítják a már említett parkot.

A regény hitelességét nem csupán a konkrét és a valós történelmi személyek, a beazonosítható szereplők, a valóságban lezajló történelmi események, a korhű öltözékek, korabeli szokások leírásai adják, hanem az alkalmazott nyelvezet is ezt hivatott erősíteni. Archaikus szavak, tájszavak, korhű kifejezések és szófordulatok teszik hitelessé a megjelenített korokat: *kani, eme, hallám, magyarai törzs* – mondják Buzát korában; könnye se buggyant a szép Mikolt asszonynak, akit „Tiktudónak” neveznek; György gróf és Ilka asszony pedig parókéosan fogadja vendégeit, az inas meg bekiált, ha valakinek a fogatja előállt. A román szavak is ízesítik a mondanivalót, például: *trajaszka, Domnu, nyustu* stb., fonetikus írásmóddal megjelenítve.

Irodalom

- A magyar irodalom története 1945–1975, IV. szerk. Béládi Miklós, Akadémiai Kiadó, Bp., 1986
- Adamikné Jászó Anna: Wass Albert prózaí stílusa, Polisz, 2002. nov–dec.
- Balassa Péter: Észjárások és formák. Elemzések és kritikák újabb prózákról 1978–1984. Korona Nova Kiadó, Bp., 1998
- Béládi Miklós – Pomogáts Béla – Rónay László: A nyugati magyar irodalom 1945 után. Gondolat, Bp., 1986
- Bertha Zoltán: Gond és mű. Széphalom Könyvműhely, Bp., 1994
- Bevezetés a modern irodalomelméletbe (Összehasonlító áttekintés). Osiris Kiadó, Bp., 1995
- Biedermann, Hans: Szimbólumlexikon. Corvina, Budapest, 1996
- Czegei és Szentgyeydi gróf Wass Albert (1908–1998). Duna Svájci Magyar Tudósító 1998, 3–4. sz.
- Czine Mihály: Magyar irodalom a XX. században. Kortárs Kiadó, 2001
- Eisemann György: Keresztutak és labirintusok. Elemzések a XIX. és XX. századi magyar művekből, Tankönyvkiadó, Bp., 1991
- Erdélyi Erzsébet – Nobel Iván: Nyugalmam itthon lesz-e még? Tárogató Kiadó, Bp., 2001
- Erdélyi Panteon. Művelődéstörténeti vázlatok III. szerk. Jánosházy György, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001
- Gróf Bánffy Miklós: Erdélyi történet. Regénytrilógia. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1993
- Haklik Norbert: Wass Albert és a táltosok. A Trianon utáni hagyatékáról és a reménységről. Magyar Nemzet, 2002. június 4.
- Kenyeres Zoltán: A lélek fényüzése. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1974, 1983
- Koselleck, R.: Ábrázolás, esemény és struktúra. In: Glatz F. szerk. Történelemelméleti és módszertani tanulmányok. Bp., 1977
- Lokodi Imre: „Mezőségen, Tavak hátán Erdélyben született.” Népújás, Marosvásárhely, 2001. augusztus 13.
- Magyar néprajz VII.: Népszokás, Néphit, Népi vallássság. Akadémiai Kiadó. Bp., 1990
- Nemeskürty István: A beteljesült újsolat. Bánffy Miklós: Erdélyi történet (Utószó)
- Northrop Frye: Kettős tükör (A Biblia és az irodalom). Európa Könyvek, Bp., 1996
- Pomogáts Béla: Kisebbség és humánium. Műértelmezések. Korona Nova, Bp., 1998
- Pomogáts Béla: A transzszilvanizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája. Irodalomtörténeti füzetek. Akadémiai Kiadó, Bp., 1983
- Pomogáts Béla: Erdély hűségében. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002
- Pomogáts Béla: Messzi kert embere. (Erdély hűségében. Wass Albertről.) Magyar Nemzet, 44., 1998
- Rónay László: Erkölc és irodalom. Vigília, Bp., 1993
- Szalay Róbert: Fenyőktől a pálmáékig. (Hangfoszlányok egy portréfilmből.) Beszélgetés Wass Albert íróval.
- (<http://www.hungarian.net/tront/WASS/cik.htm>)
- Viktor Zmegac: Történeti regénypoétika. In: Az irodalom elméletei. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1997, 99–170.
- Wass Albert: Kard és kasza. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001

Benczik Vilmos:
NYELV, ÍRÁS, IRODALOM — KOMMUNIKÁCIÓELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSBEN
24 cm, 332 oldal, ára: 2240 Ft

Trezor Kiadó, 1149 Budapest, Egressy köz 6. Tel.: 363-0276, fax: 221-6337, e-mail: trezorkiado@trezor.t-online.hu

Lőrincz Julianna

Ismétléses alakzatok Petőfi műveiben

Tanulmányomban a Petőfi-szövegekben előforduló ismétléses alakzatok alakzattársulásokba szerveződését vizsgálom. Elemzésem tárgya az *Úti levelek* (1847) és a nem sokkal előttük, ill. utánuk keletkezett nagy tájleíró versek. Azért esett a választásom ezekre a szövegekre, mert a szakirodalomban sok utalást találtam bizonyos szövegelemeknek – szó, szintagma, mondat, szövegrészletek – a Petőfi életműben vers- és prózaszövegekben való ismétlődésére.

A Petőfi-életműben, elsősorban a prózai és verses szövegekben nagy számban fordulnak elő változatlan, ill. variációs ismétlések, valamint ezeknek az alakzatoknak más alakzatokkal való társulásai. A költő különösen kedveli az ismétlés és az ellentét különböző típusait mint szövegépítő alakzatokat. A felhívó retorikai funkció nyilvánvaló jelenléte mellett ez annak a stílusújító szándéknak a megnyilvánulásával is összefügg, amely a beszélt nyelvi fordulatokat a költészet természetes kifejező eszközeivé teszi. Ennek egyenes következménye az ismétlésekben megnyilvánuló redundancia is, amely lehet funkciótlan pleonazmus, de lehet funkciós alakzat is, mint ezt a Petőfi szövegekben látjuk. A redundáns elemek közül például sok a Petőfi-szövegekben – prózában is, versben is – az ún. töltelőelem: a köztöszök, interakciós mondatok, közhelyszerű szövegek, mondások, ismétlések. A korabeli kritika a költő szemére vetette a verses szövegekben jelentkező „prózaizációt” is, amely nemcsak a kor poétikai, hanem nyelvelvészeti szempontjával is ellenkezett (vö. Martinkó 1973: 404–406). Petőfi valóban gyakran épít verseibe prózai szövegekből vett részeket, de ennek az ellenkezőjére is szép számmal találunk példákat: nem egy prózai szövegben előforduló képe, motívuma, alakzata először versben jelentkezett.

A motívumismétlések tanításának a magyarirodalom-órán is nagy szerepe van. A tanulók befogadják a költő hasonló tematikáját, de más műfajú szövegeit, ha az azonos motívumoknak a különböző típusú szövegekben való ismétlődésére, valamint ezeknek különböző más szöveg- és egyúttal képi elemekkel való

kapcsolódására ráirányítja a tanár a figyelmüket.

Petőfi nagy tájleíró versei, amelyekben a költő a táj elemeit nemcsak illusztrációként alkalmazta valamely más mondanivaló kifejezésére, hanem komplex és továbbcsúszott képek formájában egész szövegrészeket összefogott velük, *Az alföld* (1844) kivételével, az *Úti levelek* (1847) után keletkeztek. Petőfi szívesen alkalmazza azt az eljárást, hogy a későbbi versekbe átemeli a számára kedves motívumokat. Így különböző műfajú szövegekben ismétléses alakzatok jönnek létre. A megismételt elemek ismétlésszerkezeteket alkotnak, amelyekben a megismételt elem az első variánshoz képest jelentéstartományát eredményez (vö. Nagy L. 1998: 11). Az azonos motívumokon alapuló ismétléses alakzatok, ill. ismétlésszerkezetek más alakzatokkal társulva eltérő alakzattársulást alkotnak az egyes szövegekben, s így különböző alakzattársulások keletkeznek.

Ilyen alakzattársulásban jelentkezik az ismétlés például *A csárda romjai* (1845) című versből vett alábbi szövegrészletben:

*„Te vagy, oh szép alföld végtelen rónája
Lelkem legkedvesebb mulatótányója,
Az a görbe **fel** föld hegy és völgyeivel
Könyv, melynek számtalan lapját forgatni
kell,
**De te, alföldem, mint a nyílt, a fölbontott
levél,***

*Itt szeretnék élni a puszták közepin,
Mint Arábiában a szabad beduin.
Pusztá, pusztá, te vagy a szabadság képe,
És szabadság, te vagy lelkem istensége.”*

A kiemelt versrészletben többféle hozzátoldásos alakzat hoz létre alakzattársulást. Például a természet megszólítása (amelyet apostrophének nevez a retorika) és hiperbola: *Te vagy, oh szép alföld végtelen rónája*, majd ugyanez a szövegrész az 5. sorban variációs ismétlésként jelenik meg. Mindezekhez társul a **fent** és a **lent** vertikális ellentéte, mely szintén gyakran visszatérő ismétlés a Petőfi-szövegekben. Az idézet záró sorában gemináció, apost-

rophé és azonosítást tartalmazó hozzárendelő szintagmával kifejezett teljes metafora alkot alakzattársulást. Itt szeretnék utalni rá, hogy a Petőfi-szövegekben a **beduin** mint a szabadság jelképe változatlan vagy variációs ismétléses alakzat elemeként máshol is gyakran visszatér. Például:

„[...] valami hivatalt tán magam is kaphatnék, de attól meg irtozatosan iszonyodom .. Ah, a lelkem fáj, ha elgondolom, milyen **beduin** veszett el bennem! de... megjön még az ideje, mikor a szabadságimádó pogány emberek is megélhetnek” (idézi a Petőfi-szótár I: 298). A

3. Úti levélben A csárda romjain című versben kiemelt, a beduinokról írt hasonlat változatlan ismétlésként tér vissza, úgyszintén a fent és a lent ellentéte, az antitézis mint gondolatalakzat:

„Hortobágy, dicső rónaság, te vagy az isten homloka. Megállok közepeden, s körültekintek oly elragadtatással, milyet nem érez a schweizi az alpeseken, milyet csak a **beduin** érez **Arábia sivatagjaiban**” (3. Úti levél, 343).

Az **alföld** és a **hegy** vertikális ellentéte is gyakran ismétlődő alakzat Petőfi vers- és prózaszövegeiben. Az **antitézis** mint alakzat Fónagy Iván szerint [...] az ismétlés legügyesebben leplezett formája” (Fónagy 1990: 8). Petőfinél az **alföld** szó ismétlése önmagában is nagyon sokszor előfordul, amellyel már a fent idézett versen kívül **Az alföld** című versben is találkozhatunk.

A **szabadság** is ismétlődő konvencionális szimbólum a költő műveiben. A Petőfi költészetében alapotívumokként szereplő szimbólumok közvetlen kapcsolatot mutatnak jelölt és jelölő között. J. Soltész Katalin ezeket az egyértelmű szimbólumokat **konvencionális szimbólumoknak** nevezi (vö. J. Soltész 1964: 331). Az ilyen szimbólumok át meg átszövik Petőfi egész életművét. Wacha Imre is utal rá, hogy ezek a konvencionális szimbólumok a Petőfi-szövegekben ismétléses alakzat elemeként visszatérnek a különböző műfajú alkotásokban (Wacha 1973: 72).

A **7. Úti levélben** szabályos, teljesen szimmetrikus alakzattal is találkozunk, amelyben sajátos pragmatikai jelentés kapcsolódik a két jelzős szintagmához, amelyek pragmatikai jelentését a humoros stílusárnyalat megerősíti:

A következőkben azokat az alakzatokat és alakzattársulásokat vizsgálom, amelyek **A Ti-**

sza című vers és a **3. Úti levélben** szereveződnek ismétlésen alapuló alakzattársulásokká.

A **Tisza** című vers 1847 februárjában, tehát még az Úti levelek előtt keletkezett. A verszáró árvízi képet variációs ismétléses alakzatként Petőfi beépíti a később keletkezett úti levélbe is. A versben változatlan ismétléses alakzat (gemináció) vezet be a hasonlósági társításon alapuló hozzátoldásos alakzattal, amely hasonlattal, valamint szinonimikus ismétléssel (**zúgva, böggve**) kombinált alakzattársulásban jelenik meg:

„**Jön az árvíz! jön az árvíz!** hangzék,
S tengert láttam, ahogy kitekinték.
Mint az örült, ki letépte láncát,
Vágtatott a Tisza a rónán át,
Zúgva, böggve törte át a gátot,
El akarta nyelni a világot!”

A **3. Úti levélben** komplex alakzat részeként szerepel az egész szöveget szervező **Tisza=tenger** teljes metafora mint ismétléses alakzat. A kiemelt szövegrészben a megszemélyesítés, valamint pragmatikus alakzatként az ironia is szervezi az alakzattársulást: “**Napkeltekor már Poroszlón voltunk, melyet a Tisza különösen kedvel, mert gyakran látogat hozzá, nem restelve a nagy utat. Most is ott tisztelkedik. A fogadónál jobbra tengert látunk, melyben nyakig úsznak a fák, mint valami hajótörést szenvedők. A víz közepén nyúlik végig, mint a magyar nadrágon a zsinór, az a nevezetes töltés, melynek olyan sok ló köszönhetne már, hogy e siralom völgyéből Ábrahám kebelébe jutott**” (476).

A **3. Úti levél** a közvetlen prózai előzménye az 1848-ban keletkezett **Kis-Kunság** című versnek is.

„... menjünk, vágassunk kelet felé, nagy-szerű látvány következik. **A puszta, a Hortobágy!**

Megállok közepeden s körültekintek oly elragadtatással, milyet nem érez a schweizi az Alpeseken, milyet csak a beduin érez Arábia sivatagjaiban. Milyen szabadon lélekzem, mint tágul keblem!

[...]

Néhány lépésnyire az úttól csillog egy kis tó, szélén sötétzöld káka és világoszöld sás; mellette bíbicek nyargalásznak búbos fejeikkel,

s a tó közepén nagyokat lép hosszú, **piros lábá-**
val a melanchólikus **gólya**.

Mik azok a T alakúak ott a távolban? Azok
elszórt **gémes kutak**, de olyan messze vannak
már, hogy karcsú ostorfáik nem látszanak.

Amott a látkör peremén a **hortobágyi csár-**
da, de nem a földön, hanem az égen..., mintha
oda emelte föl a délibáb. A csárda mellett a
ménés, szinte a levegőben, mintha egy elfáradt
darucsoport szállana. **Kedves délibáb! Úgy**
tartja ölében a tárgyakat, mint gyermekeit az
anya” (3. levél 484).

A **Kis-Kunság** (1848 június) című versben
a prózai szövegben kiemelt alakzatok variációs
ismétlésként jelennek meg:

„Újra láttam végre születésem földét,
A szép Kis-Kunságot!
Bejártam a **rónát**,
Melyet átölel a Tisza-Duna karja,
S ölében mint kedves, mosolygó gyerme-
két,
Az anya, úgy tartja.
[...]
Szép a főveny alja,
Szélén a sötétzöld
Káka közt egy-egy gém nyakát nyújtogatja,
Közbe hosszú orrát üti víz alá a
Gólyafiak anyja,
[...]
Ott van a **délibáb**
A láthatár szélén... nem kapott egyebet,
Egy ütöt-kopott vén **csárdát emelt föl**, azt
Tartja a föld felett.”

A levélrészletben is, a versből vett idézet-
ben is a **délibáb** központi motívum köré szer-
veződő hasonló variációs ismétlésként megta-
lálható Petőfi más szövegeiben is, így például
A **Tisza** és az **Itt van az ős, itt van újra** című

versekben. Az ismétlést a variáció enyhíti, fel-
oldja a redundanciát, amely a gemináció révén
keletkezhetne.

„Ott, ahol a kis Túr siet beléje,
Mint a gyermek anyja kebelére” (A Tisza)

“Mosolyogva néz a földre a szelíd nap su-
gara,

Mint elalvó gyermekére néz a szerető
anya” (Itt van az ős, itt van újra)

A kiemelt szövegrészletekben közös az
anya-gyermek motívum a hasonlatban, és ez a
3. Úti levélben is fontos elem.

Összegzés

Amint azt az **Úti levelek** és a velük az egyes
ismétlése alakzatok révén szoros kapcsolatot
alkotó versszövegek is mutatják, a téma, a szö-
vegalkotó szándéka, a szövegek struktúrája, a
retorizáltság mértéke, valamint a műfaj – bár
nem mindig relevánsan – meghatározza, hogy
az alakzattársulásokban az egyes alakzattípu-
sok milyen arányban vesznek részt, és funkció-
juk révén milyen helyet foglalnak el a szöveg
szerkezetében.

A prózai és versszövegekben előforduló
alakzatok, motívumismétlések tanításával a ta-
nulók figyelmét ráirányíthatjuk a Petőfi-szöve-
gek komplexitására is. Rávezethetjük őket,
hogy a különböző műfajú szövegek szervesen
összetartoznak, a versben is, a prózában is szö-
vegalkotó motívumként jelenhetnek meg
ugyanazok a motívumok, ugyanakkor pedig az
ismétlődő alakzatok jelentése módosul is a kü-
lönöző műfajú szövegekben a többi szövege-
lem jelentéseinek hatására. Kialakíthatjuk a ta-
nulókban azt a készséget is, hogy képesek le-
gyenek komplex módon szemlélni az alkotói
életművet.

Irodalom

Fónagy Iván 1990. Gondolatalakzatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák. Linguistica series C Relationes, 3. A

Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Budapest

Fónagy Iván é.n. (1999). A költői nyelvről. MTA Nyelvtudományi Intézet. Corvina. Budapest.

Gáspári László 1997. Az ismétlés alakzatairól (Háttéranyag és problémavázlat). Kézirat

Horváth János 1926. Petőfi Sándor. Pallas Irodalmi és Nyomdaipari Rt. Budapest.

Martinkó András 1973. Petőfi nyelve kora ízlésének tükrében. MNy LXIX. évf. 4. sz. 385–407.

Nagy L. János 1998. Szavak és világok Weöres Sándor verseiben. Akadémiai Kiadó. Budapest

Petőfi Sándor összes művei I–II. 1976. Szépirodalmi Kiadó. Budapest.

Petőfi-szótár. Petőfi életének szókészlete. I. kötet. 1973. Szerk. Gáldi László, J. Soltész Katalin, Szabó Dénes, Wacha
Imre. Akadémiai Kiadó. Budapest.

J. Soltész Katalin 1964. Petőfi szimbólumai. Nyelvtudományi Értekezések 40. sz. Akadémiai Kiadó. Budapest. 331–38.

Szabó G. Zoltán–Szörényi László 1988. Kis magyar retorika. Tankönyvkiadó. Budapest.

Wacha Imre 1973. Petőfi jelképrendszeréről. ItK 72–84.

H. Tóth István

A magyar rokokó széppróza legkiválóbb mestere: Mikes Kelemen

Bevezetésül

1. Nézzon utána annak, hogy mit jelentenek ezek a kifejezések!

Háromszék; emigráció, porta, testamentum; rokokó; fiktív

2. Olvassa el figyelmesen az alábbi tájékoztató szövegművet!

Mikes Kelemen 1690 augusztusában Zágónban született egy háromszéki református köznemesi család gyermekeként. Az erdélyi havasok, a székely népszokások, a Károly-biblia haláláig elkísérték.

Nevelőapja hatására anyjával együtt katolikus hitre tért. A kolozsvári jezsuita kollégiumban alapozta meg klasszikus (= latin) irodalmi műveltségét.

Mindössze 17 éves, amikor Rákóczi fejedelem mellé került. A szabadságharc hanyatlásának idején Mikes belső inaként szolgálta a fejedelmet, és követte urát az önként választott száműzetésbe is. Az emigrációban mindvégig Rákóczi közvetlen környezetéhez tartozott, ezért módja volt megismerkedni azzal a szellemi és kulturális légkörrel, amelyben ura megfordult. Így vele hajózott Franciaországba, ahol bekerült Párizs és a versailles-i udvar mozgalmas életébe.

Amikor Rákóczi 1717 őszén Törökországba távozott, Mikes oda is elkísérte a fejedelmet. A hazatérés reménye egyre távolibbnak tűnt számára, különösen azután, hogy a bujdosókat Rodostóba, a Márvány-tenger partján fekvő városba telepítette a Porta, de urát ekkor sem hagyta el.

Még a Gallipoliban való tartózkodásuk idején kezdte írni Mikes Kelemen a híressé vált leveleit törökországi tartózkodásuk megörökítésére. A bujdosó élet egyhangúsága közepette a szellemi, irodalmi időöltés volt egyetlen vigasztalója. Legjobb barátai a könyvek lettek. Miközben rendületlenül róttá leveleit képzeletbeli „nénjé”-nek, ezenközben fordítói munkába is belekezdett.

Atyjaként tisztelt és szeretett urának halála, 1735 után ő lett a fejedelem testamentumának a végrehajtója.

III. Károly halálát követően bujdosó társaival együtt kegyelemért fordult Mária Teréziához, de a királynő elutasította a kérést, mondván: *Törökországból nincs visszatérés. Hazavágyódását megragadó stílusellentétel érzékeltette egyik levelében: „úgy szeretem már Rodostót, hogy el nem felejthetem Zágont”.*

A II. Rákóczi Ferencsel kibujdosottak közül legutolsónak maradván, hazájától megfosztva Rodostóban halt meg Mikes Kelemen 1761. október 2-án.

- a) Mikor és hol született Mikes Kelemen?
 - b) Hol található a szülőfalu, milyen hatással volt Mikesre ez a táj?
 - c) Mit tudott meg a származásáról és a neveléséről?
 - d) Hol és milyen műveltséget szerzett Mikes Kelemen?
 - e) Hogyan került a zágoni ifjú II. Rákóczi Ferenc mellé?
 - f) Milyen kapcsolat fűzte a fejedelemhez, s miképpen fejeződött ki ez a viszony?
 - g) Minek köszönheti ismeretei gazdagodását?
 - h) Milyen szerepet játszott a rokokó Mikes Kelemen munkásságában?
 - i) Mikor és kinek kezdte írni a leveleit?
 - j) Hogyan vigasztalódott a bujdosás egyhangú idején?
 - k) Miféle feladatot kapott 1735 után a Zágónból elszármazott ifjú?
 - l) Miért fogalmazta meg híressé vált hazavágyódó gondolatát?
 - m) Mikor és milyen körülmények között halt meg zágoni Mikes Kelemen?
3. Végezzen kutatómunkát, majd kutatásai eredményeit rendezze táblázatba!
 - a) Merre, hol járt, illetőleg élt Mikes Kelemen?
 - b) Kikkel találkozott, akik hatással voltak az életére, majd a munkásságára?
 - c) Milyen tevékenységeket végzett zágoni Mikes Kelemen?

Év	Helyszín	Személy(ek)	Tevékenység(ek)

Egy levélgyűjtemény sorsa

4. Ismerkedjék meg ezzel az ismeretterjesztő szövegművel!

A bujdosó író fiktív leveleinek gyűjteményét annak első kiadója keresztelte el *Törökországi leveleknek*.

Mikes Kelemen *Leveleskönyve* kéziratának eredeti címfelirata így szól: „Constantinapolyban Groff P... E... írott levelei M... K...”. A szerző a P. E. kezdőbetűk mögé rejtett elképzelt hölgyhöz, a hozzá hasonló korúnak gondolt „édes néné”-hez 207, valódi keltezéssel ellátott levelet írt, s ezekben mondta el törökországi tapasztalatait, élményeit, legszemélyesebb gondolatait és érzelmeit.

Csevegő hajlamának a levél műfaj felett meg legjobban. Mikeset a kor virágzó, valóságosan elküldött (= misszilis) levél műfajának széles körű ismerete tette fogékonyra az irodalmi célzatú levélműfaj iránt. Párizsi tartózkodása idején tanulta meg a levél művészi varázsának titkát: úgy írni, amint beszélünk, de elérni, hogy az mégis irodalmi igényű legyen.

Fiktív leveleiben „édes néné”-jét valósággal elárasztotta udvarló szeretettel és meghittséggel, s közben erdélyi hangulatot keresett nála. Ez a nem mindennapi levelező helyzet szabta meg az alkotó alaphangját, stílusfantáziáját.

Csupa nyelvi lelemény, ahogy kifejezi képzelt nénje iránti érzelmeit: „... az én szívemnek minden zsebje, ránca, fiókja tele a kédhez való szeretetemmél”.

Első leveleinek írásakor Mikes Kelemen aligha gondolta, hogy törökországi bujdosásban éli le életét: „Nem azért jöttünk ide, hogy itt sok időt töltsünk, és csak a drinápolyi szép sík mezőn vadásszunk, hanem azért, hogy bujdosásunknak végét szakasszuk”. A honvágy ilyen sorokat írat vele: „Még most is elég biztatást adnak, de mind a füstben megyen és a hazánk felé való menetelünknek sok szép vigasztalása úgy eloszlik, mint a felhő”.

A *Leveleskönyv* utolsó darabját 1758. december 20-án keltezte a levélíró. Ekkor engedélyt kapott arra, hogy leveleket írjon rokonainak. Ez után a levélváltás után abbahagyja fiktív leveleinek írását. A szülőföldje felé forduló Mikes nagy kedvvel vetette bele magát a valódi levélírás gyönyörűségébe.

A *Törökországi levelek* egységét írjuk stílusa, gondolkodásmódja, személyes hangja biztosítja. Mikes Kelemen levelei Kazinczy Ferenc és követői számára a magyar nyelv példája lett.

- Hogyan nevezzük Mikes Kelemen Törökországban írott leveleit?
- Miképpen alakult a levélgyűjtemény címe?
- Kinek írta Mikes a leveleit? Hányat kellett volna megkapnia a címzettnek?
- Miért a *levél* műfajt választotta mondanivalója kifejezésére?
- Miről és hogyan írt a nagy levelező?
- Mikor „kapta” az utolsó levelet az „édes néne”? Miért szakadt meg ez a „levelezés”? Mi az oka ennek a sok idézőjeles kifejezésnek?
- Miért tekintjük klasszikus értékű irodalmi hagyománynak Mikes Kelemen *Leveleskönyvét*?

5. Ismerje meg ezeket a vélekedéseket a magyar rokokó széppróza megteremtőjéről!

- A) Mikes Kelemen életrajzírója, Veress Dániel könyvéből idézünk.

(...) A *Leveleskönyv* a legösszintébb vallomás és önjellemzés. Elhullajtott szavaiból, félbetört mondataiból még azt is tudjuk, hogy a férfi Mikes Kelemen zömök testalkatú, középtermetű, keménykötésű, szívós szervezettű hegyvidéki ember volt. Hízásra hajlamos, hiszen az asztal örömeit sem vetette meg. És levelei olvastán nem nehéz magunk elé idéznünk fel-felderengő mosolyát, pajzánkodó szeme villanását, játékos kedélyét. (...)

- B) Veress Dániel ilyenek látta Mikes Kelemen leveleit.

(...) Szereti a tömör, így annál költőibb képeket és hasonlatokat. Fecskeként villan fejében a gondolat, ám a gyors szárnyacsapások tűnődésekké, elnyújtott tanulságokká, majd hallgatássá lassulnak. Gyakran éppenséggel másra csapja át a szót, s hagyja, hogy ha tetszik, hadd egészítse ki olvasója a gondolatot. (...)

- Milyen embernek mutatja Mikes Kelemen a kutató?
- Őn milyen embernek ismerte meg a *Törökországi levelek* szerzőjét?

- c) Milyen alkotói stílusról beszél Veress Dániel a híressé vált 207 levél ismeretében?
- d) Foglalja össze a *Leveleskönyvről* eddig szerzett ismereteit!

Lapok egy Leveleskönyvből

6. Olvassa el Mikes Kelemen *Törökországi leveleiből* a 77. és a 112. néhány részletét, majd a kötetzáró 207. írást egészében! Foglalja össze: miről írt Mikes az elképzelt nényének?

77. LEVÉL (Részlet)

Rodostó, 4. Dec. 1726.

(...) Nénekám, két esztendő múlva; mert már két hónapja, hogy innét eltüntem volt. Nem lehet örökké csak egy helyben ülni – az egészségnek használ a járás, és a restség mellől el kell némelykor szökni. Meg is család magadot, ha azt gondolod, hogy nagy multságom volt a faluban, ahol voltam szüreten. Legnagyobb gyönyörűségem volt, hogy itt addig nem voltam, és ott baj nélkül töltöttem két hónapot; egy hónapig néztem, mint szürnek, egy hónapig pedig eleget jártam; mert itt az ősz legszebb része az esztendőnek, a szüret pedig a legszomorúbb része itt a multságának, nem úgy, mint nálunk, hogy a sok szedőt, szedőnét látja az ember, az úri asszonyok, leányok oda kimennek, ebédelnek és mulatják magokat, a bort edesebbé teszik jelen való létekkal és szedésekkel. Itt pediglen a szőlősgazda megfogad két vagy három embert, azok szedik, és puttonokban a szőlőt hazahordják, és ki-ki a maga házánál szűr igen nagy csendességgel.

Minthogy a szőlőről vagyon a szó, Constantinápoly körül láthatott két olyan vastag szőlőfát, mint egy szilvafa, a szőlőszemek is rajta vannak, olyan nagyok, mint egy szilvaszem. De a nagyságát nem csudáltam úgy, mint azt, hogy némely ágain érett szőlő vagyon, némelyeken a szőlőszem még nem nagyobb az egresnél, más ágakon még akkor kezd virágozni. E szép dolog, hogy egy szőlőfán ilyen háromféle jövést láthatni, és mind így vagyon tavasztól fogvást télig. Erről talám már írtam volt kérdnek, de nem jut eszembe. De arról nem írtam, hogy egy görög püspök házánál láttam olyan nagy rosmarint¹ fát, mint egy közönséges fűzfa. Mindezek fel nem találtatnak Zágóban, de ellehetünk nálok nélkül – itt nincsen szilvafa, se fenyőfa. (...)

112. LEVÉL (Részlet)

Rodostó, 8. Apr. 1735.

(...) De ne azt a jó atyánkat sirassuk (...), hanem mi magunkot sirassuk, kik nagy árvaságra jutottunk. Ki se lehet mondani, micsoda nagy sírás és keserűség vagyon itt miközöttünk. (...) Ítéld el, ha lehet, micsoda állapotban írom ezt a levelet. (...)

Úgy tetszik, hogy az utolsó levelemet az elmúlt holnapnak 25-dik napján írtam vala. Azután szegény mind nagy bágyadságokat érzett, igen keveset, de másként mindent a szokás szerint vitt végben, abban a gyengeségiben is az esztergájában dolgozott első aprilisig. Aznap pedig a hideg idő erősen jött reá, és annál inkább meggyengítette. Másnap jobbcskán volt. Virágvasárnap a gyengeség miatt nem mehetett a templomba, hanem a közel való házból hallgatta a misét. A mise után amely pap odavitte neki a szentelt ágat, térdén állva vette el kezéből, mondván, hogy talám több ágat nem fog venni. Hetfűn jobbcskán volt, kedden hasonlóképpen, még a dohánt is megkívánta, és dohányzott. De azt csudálta mindenikünk benne, hogy ő semmit hallála órájáig a háznál való rendben el nem mulatott, se meg nem engedte, hogy őérette valamit elmulassanak. Mindennap szokott órában felöltözött, ebédelt, és lefeküött, noha alig volt el, de mégis úgy megtartotta a rendet, mint egészséges korában. Szeredán délután nagyobb gyengeségben esett, és csak mindenkor alutt. Egynehányszor kérdeztem, hogy mint vagyon, csak azt felelte: én jól vagyok, semmi fájdalmat nem érzek. Csütörtökön igen közel lévén utolsó végihez, elnehezédék, és az urat magához vette nagy buzgósággal. Estve a lefekvésnek ideje lévén, kétfelől a karját tartották, de maga ment a hálóházában. A szavát igen nehéz volt már megérteni. Tizenkét óra felé étszaka mindnyájan mellette voltunk. A pap kérte tőle, ha akarja-e felvenni az utolsó kenetet? Intette szegény, hogy akarja. Annak vége lévén, a pap szép intéseket és vigasztalásokat mondván neki, nem felelhetett reája, noha vettük észre, hogy eszin van. Azt is láttuk, hogy az intéskor szemeiből könnyhullatások folytának. Végítire szegény, ma három óra után reggel, az Istennek adván lelkét, elaluvék, mivel úgy holt meg, mint egy gyermek. Szüntelen reá néztünk, de mégiscsak azon vettük észre általmenetelit, amidőn a szemei felnyitlakt. Ő szegény árvaságra hagyva bennünket ezen az idegen földön. Itt irtóztató sírás, rívás vagyon közöttünk. Az Isten vigasztaljon meg minket.

¹ rosmarin: kék, illatos virágú, örökzöld cserje

Kedves néném, nemcsak mi, hanem az egész emberi nemzet olyan, mint a halálra ítéltetett rabok, akik nem tudják, mikor viszik ki a halálra. A mi sorsunk éppen olyan! Mennyi urakat, nemes embereket temettünk már el, kit egy, mit más esztendőben? Ugy annyira, hogy már csak ketten maradtunk volt Zay úrral. Az Isten azt is kivevé a bujdosásból, 22. Octobris. Már most egyedül maradtam a bujdosók közül, és nem mondhatom, mint eddig, hogy hadd vigyék ki ezt vagy amazt előre, mert egyedül maradván, nekem kell kimenni az áldozatra. A Csáky úr halála után Zay urat tette volt a porta a magyarok fejévé, akik ebben az országban vannak a császár protekciója alatt. Halála után a portára kellett mennem, hogy hírré adjam halálát. A szokás szerént engemet tettek básbuggá². Mert azt jó megtudni, hogy akik ebben az országban az öreg Rákóczi-val jöttünk, azok közül csak én maradtam. Hanem akik most velem vannak, azok újak. Micsodás a világ! Mennyi változáson mentem már által, de az Istennek gondviselése mindenkor velem volt, és vagyon mindnyájunkkal. Egész predikációt csinálhaték a siralomnak völgyében lévő változó életünkről. Amely változást mindaddig próbáljuk, valaméig az örömmek hegyére nem megyünk.

Vagyon immár egynehány napja, hogy ide visszaérkeztem. Mit rendel az Úr ezután felőlem? Az ő kezében vagyok. Hanem azt tudom, hogy a pornak porrá kell lenni. És boldog az, aki nem az Úrnak, hanem az Úrban hal meg. Annyi hosszas bujdosásom után kell-é mást kívánnom annál a boldogságnál?

Az első leveletem amidőn a nénémnek írtam, huszonzét esztendő voltam, ezet pedig hatvankilencedikben írom. Ebből kiveszek tizenhét esztendőt, a többit a haszontalan bujdosásban töltöttem. A haszontalant nem kellett volna mondanom, mert az Isten rendelésiben nincs haszontalanság, mert ő mindent a maga dicsőségire rendel. Arra kell tehát vigyáznunk, hogy mi is arra fordítsuk, és úgy minden irántunk való rendelése üdvösségünkre válik. Ne kívánjunk tehát egyebet az Isten akaratjánál. Kérjük az üdvösséges életet, a jó halált és az üdvösséget. És azután megszűnünk a kérésről, mind a büntől, mind a bujdosástól, mind a telhetetlen kívánságtól. Amen.

- a) Milyen az idézett levélrészletek, illetőleg az összefüggő levél
 - hangvétele,
 - hangulata,
 - írói kifejezőmódja?
- b) Miféle értékeit fedezte fel Mikes Kelemen írásainak?
- c) Milyen emberi tulajdonságokat ismert meg a fentiekben közölt Mikes-írásokból?
- d) Milyennek látja Mikes gondolkodásmódját élete alkonyán a 207. levél alapján?
- e) Készüljön fel az előbb tanulmányozott levélrészletek, illetőleg a teljes levél felolvasására!

Vegye figyelembe ezeket a szempontokat!

- Szöveghű, pontos, torzításmentes, az archaizmusokra is ügyelő szövegolvasás.
- A levélíró által kifejezett hangulat érzékeltetése: tempó-, hangerő-, hangsúly- és hangszínezetváltással.

7. Magyarázza meg ezt a kijelentést!

A Leveleskönyv Mikes irodalmi szerepjátszásának játékos formája.

8. Fejtsze ki, hogy mit jelentenek ezek az állítások?

- a) Mikes Kelemen rokokó prózaíró.
- b) A Rákóczi-emigráció magányának sajátos kifejezője a zágoni Mikes Kelemen.
- c) Mikes Kelemen az érzéketlen élőbeszéd irodalmi szintre emelője.

9. Mutassa be *Zágotól Rodostóig* címmel a Mikes Kelemenről szerzett ismereteit!

- a) Rendezze vázlatba a témával összefüggő gondolatait!
- b) Gyűjtse össze a kijelentései érvényességét igazoló tényeket, adatokat, idézeteket!
- c) Építse fel a feleletét úgy, hogy világossá váljék hallgatói számára: *Mikes Kelemen helytállása és írói munkássága a ma embere számára is értékes.*

² *básbug*: a török hivatali rangban előljáró

Sors Veronika

Az irodalomtanítás műhelyében

A témakör címe: 1945 utáni magyar líra

A tanítandó anyag: Gyászmotívum Gergely Ágnes költészetében

Az osztály: 12. osztály

Az óra célja, feladata: Verselemzés kapcsán ismerkedés Gergely Ágnes apasírató versével, a versújírás, a saját életművön belüli önreflexió jelenségének egy példájával való ismerkedés

Az óra típusa: ismeretbővítő óra

Eszközök: hand out, fénymásolatok, Gergely Ágnesről fotó

Felhasznált irodalom:

- HONTI Mária, *A nyolcadik nap. Egy motívumtörténeti példa Gergely Ágnes lírájában* = Múlt és Jövő, 2003. 1/36–42.
- GERGELY Ágnes, *Útérítő. Összegyűjtött versek*, Argumentum, 2006, *Ajtófélfámon jel vagy* = 22. l, *Apu* = 281. l, *Őrizetlenül* = 381. l.
- www.irodalmiakademia.hu

Idő	Tartalom		Órai tevékenység
	Gondolatmenet, óramozzanatok	Adatok, fogalmak / megoldások	Eszközök mód-szerek, tevékenységi formák; didaktikai feladat
0–2. perc	Szervezési feladatok		
2–3. perc	Órai célkitűzés: <i>Ma egy XX. századi és egyben kortárs költő-íróról lesz szó, Gergely Ágnesről (Szabó Magda, Nemes Nagy Ágnes, Takács Zuzsa, Vathy Zsuzsa, Petróczi Éva, Karafiáth Orsolya költészetének felvillantása mellett).</i>		– tanári közlés
3–5. perc	Tanári bemutatás: <i>„Ajtófélfámon jel vagy”</i> Megfigyelési szempont: – <i>mi a versbéli szituáció, illetve ez hogyan függ össze a mottóval!</i>		– Hand out (a vers) – tanári bemutatás – a vers értő meghallgatása
6–11. perc	A versélmény adta első benyomások megbeszélése	<ul style="list-style-type: none"> – A versbéli szituáció: november van, a költői én emlékezik; az emlékezők fizikai tünetekkel járnak; egy régi eseményre utalás, valaki indul valahová, ez a valaki 38 éves, integet, jellegzetes tárgyak veszik körül stb. – A mottó: <i>„Halott apámmak”</i>, a versbéli valaki a költői én édesapja – jellegzetes képet kapunk róla 	– egyéni munka – a vers adott szempont szerinti olvasása, értelmezése

11–12. perc	<p>Életrajzi háttér, a téma szűkítése: Ezen az órán három verssel fogunk foglalkozni: „Ajtófélfámon jel vagy”, „Apu”, „Órízetlenül”: a visszatérő gyászmotívummal, egy téma/vers újraírásával.</p> <p><i>*Feltételezett óramozzanat</i> – A 'motívum' fogalmának értelmezési lehetőségei konkrét irodalmi és köznapi példákkal!</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Gergely Ágnes édesapját '44-ben munkaszolgálatra vitték, nem tért haza többé – Az életműben mindig visszatérő motívum a gyász: apaversek, apasírató versek – Főleg a '90-es évek derekán írt verseire jellemző az intertextualitás <p>*motívum = tartalmi szerveződési egység, a valóság egy egységének (egy témájának) esztétikai megjelenítése, melyet motívumok összességbe ad egy műalkotásban – 'anyaság', 'halál', 'születés'</p>	<ul style="list-style-type: none"> – frontális munka – megbeszélés
13–15. perc	<p>Tanári bemutatás: „Apu” Megfigyelési szempont: – Milyen hasonlóság kapcsolja össze a két költeményt?</p>	<ul style="list-style-type: none"> – az „Apu” c. vers az „Ajtófélfámon jel vagy” c. vers újraírása 	<ul style="list-style-type: none"> – hand out (a vers) – tanári bemutatás – a vers értő meghallgatása
15–23. perc	<p>A költemény tanári irányítással történéő értelmezése:</p> <p>a/ Értelmezések, szöveg érvek az „Ajtófélfámon jel vagy” c. vers: 1. hangulati, 2. az emlék, emlékezésbeli és 3. a képzelést létrehozó képeiből/költői eszköztárából: b/ Figyeljétek meg/beszéljétek meg, hogy a kigyűjtött szavak, képek, szókapcsolatok megtalálhatóak-e az „Apu” c. versben. Az azonosságot, vagy módosítást értelmeztétek! Mi a módosítás funkciója? Történt-e változás a vers hangulatában, mondanivalójában?</p>	<ul style="list-style-type: none"> – <u>hangulat:</u> „temető”, „szerves ké-mia” → „A temető nem szerves ké-mia”, „kőd”, „nyirok”, „ablakok mögött fuldoklik” – <u>emlék:</u> „november”, „hátizsák”, „meleg alsónemű”, „imakönyv”, „küszöb”, „kilép”, „elindul”, „cipel”, „Memphis cigaretta” „harmincyolc áldott férfifév”, – <u>képzelés:</u> „testednek hollétéről mit se tudván”, „tenyényi rács”, „lucskos út”, „végelgyengülés”, „fűzabálás” → ezek „csontok közt lakó” 	<ul style="list-style-type: none"> – páros munka
24–29. perc	<p>Közös versértelmezés: – <i>Különbözik-e a két vers hangulatában, mondanivalójában?</i> – <i>Adott esetben mit jelent egy vers újraírása?</i></p> <p>– <i>Ez miben nyilvánul meg (forma, tartalom)?</i> – <i>Gyűjtjük össze a két vers változatlanúságra utaló kulcsszavait!</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> – A korábbi versre való reflexió – Az élmény/emlék ugyanaz, ugyanazon szavak, szókapcsolatok a két versben – A költői én hozzáállása és a végső mondanivaló lesz más, – A tartalmi, formai egyezések, különbségek – Tárgyak, tények, melyek az emlékezést implikálják 	<ul style="list-style-type: none"> – beszélgetés a magadott szempontok segítségével; a vers szétbontása, hogy az egyes szavakat, szókapcsolatokat megvizsgálva felfedezhessük a köztük lévő kötődéseket, s könnyebben eljussunk a

	<p>– Milyen változások következtek be a második versben?</p>	<ul style="list-style-type: none"> – „november”, „köd”, „nyirok”, „ablakok mögött fuldoklik”, „csontok közt lakó”, „hátizsák”, „meleg alsonemű”, „imakönyv”, „kűszöb”, „kilép”, „elindul”, „cipel”, „harmincnyolc áldott férjévé”, „az ajtófélfán elbarnult a jel”, „rács”, „Fredinánd híd”, „átparázslík”, „Memphis cigaretta” – Nagyobb részt formai változások – A második versben a költői én már egy általánosabb; külső pozíciót vesz fel – nincs jelen a szövegben, ezáltal a vers mondanivalóját globálissá terjeszti ki, mégis tudjuk, hogy az apáról van szó, ez a tárgyakból és a 38 évből látszik, valamint a vers címe is erre utal: a címmel teszi mégiscsak személyessé az élményt, „apu”: családnév, becéző forma – Személyes tragédiában megélt és elbeszélt történelem a vers 	<p>vers jelentésének értelmezéséhez</p>
29–30. perc	<p>Következtetés:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Az „Ajtófélfámon jel vagy” magja lett a későbbi versváltozatoknak, siratóknak – A későbbi siratóversek egyre tárgyiasabbak, az első személyű elbeszélő eltűnik, az elégiikus jelleg már csak az emléképekben lelhető fel, eltűnik a dialógikus forma 		<p>– tanári összegzés</p>
30–40. perc	<ul style="list-style-type: none"> – Milyen a viszony a két verskezedet között? – Mit szolgálnak az új állítások, melyek a régiek tagadásai? (Szövegekrével bizonyítsd!) 	<ul style="list-style-type: none"> – Egymásra felelnek; állítások kérdőjeleződnek meg, tagadgatnak meg, pl. „A temető nem szerves kémia” vagy „Az emlékezés nem vegetatív.” – A korai mű személyes indítottságú állításai, amelyek megtagadgatnak a második versben, már nem tudják elhordani annak a súlyát, ami örök; – ez a tagadás a magánfájdalmat a háttérbe szorítja; – mindez arról árulkodik, hogy már nem elsősorban személyes élménnyel, hanem azon keresztül a történelmi tapasztalattal 	<ul style="list-style-type: none"> – megbeszélés, közös elemzés – a két vers összehasonlító értelmezése

	<p>– <i>Mindezek alapján mi lehet a célja az első, valamint a második költemény témavariánsának? Milyen funkcióváltás következik be?</i></p> <p>– <i>Mi hangsúlyozza a megőrzést?</i></p> <p>* Feltételezett óramozzanat <i>Hol ragadható mg a versekben a múlt, a jelen és a jövő idő? A konkrét történeti idő, és a jelen hogyan alakul át időtlenné?</i></p>	<p>találkozunk</p> <p>– Az első vers a megidézésre helyezi a hangsúlyt: segítenek ebben a kulcsszavak, illetve a formai sajátságok</p> <p>– A második vers megőrzésre törekszik a tárgyiasítással, a globális szintre emeléssel</p> <p>– A Biblia időtlen szakralitása</p> <p>*Az „Ajtófélfámon jel vagy” c. versben:</p> <p>– Az igék jelen idejében, a többletjelentéssel bíró szavakban, (pl. emlékeim) a költői én a jelenben él, de állítása a múltra vonatkozik</p> <p>– „Nincsenek emlékeim, / és ha vannak sem őrzöm őket” = időtlenségre utal az emlékek költői éntől függetlenül való létezése</p> <p>– „Érzem...” = jelenvalóvá teszi az emlékeket (apja elindulása), a megidézett múlt örök jelenévé változása</p> <p>– „másnap lett volna a születésnapod” = a múlt egy pillanatra újra múlt lesz, a meg nem valósult múltbéli jövő</p> <p>– „Ajtófélfámon jel vagy: megtapadtál” = örökre a jelen része lesz, időtlenségre utal</p> <p>– „látni szoktalak” = a konkrét idő időtlenné válik</p> <p>Az „Apu” című versben</p> <p>– az emlékkép múlt marad = „... a fán / végigömlött a tea. Pedig a / termoszban kellett volna ma radnia.”</p> <p>– „A küszöbről végképp nem illan el” = az Apa alakja nem lesz a múlté, időtlenségében is mindig jelenvaló marad</p> <p>– Az „őrzi a sőt” is konzerválásra, örökké jelenlevőségre utal</p> <p>– „Az ajtófélfán elbarnult a jel” = finoman jelzi az elváltozást „Ajtófélfámon jel vagy” c. vershez képest az időtlenség ebben a versben is jelen van, de máshogyan</p>	
--	---	---	--

40-42. perc	Tanári bemutatás: Gergely Ágnes: <i>Őrizetlenül</i> <i>Kövessétek a szöveget a szemetekkel!</i>		– hand out (a vers) – tanári bemutatás – a vers értő meghallgatása
42-45. perc	Házi feladat: <i>Olvassátok el otthon újra Gergely Ágnes: „Őrizetlenül” című versét, s keressetek választ arra, hogyan illeszthető ez a költemény a síratóversek sorába!</i>		

Gergely Ágnes: Apu

Emléke napszínű falakban.
A falak hült helye a Napban.
Árnyéka nőttön nő. A fény fia.
A temető nem szerves kémia.
A levegőváz üvegesedik.
A nyirok és a kőd
nem vár novemberig.
Ablakok mögött fuldoklik, kinek
nem vált vérévé, hogy a falakat
többé már senki nem építi meg.
A csontok közt lakó tudja, hogy
nem tünemény az, ami elforog,
ha szinkópásan elrémül a szív.
Az emlékezés nem vegetatív.
Az a katonaszínű hátizsák
az asztallapban kitapintható.
Ha nincs benne diófagórcs,
akkor is látható, hogy a fán
végigömlött a tea. Pedig a
termoszban kellett volna maradnia.
A melegnek az alsóneműben,
a szóznak benn, az imakönyvben.

A küszöbről végképp nem illan el.

Kilép, elindul, mindent magával cipel.
Harmincyolc áldott férfié –
A súly körülhatárolható.
Tárgyak, vonzalmak, tollpehely.

Az idő, mint a só.
A szavannán, örök tulajdonán
végignéz napnyugtakor az oroszlán.
De azt őrszi a só mindenkiből,
amivé utoljára lefokozták.

Pária. Így van igazán közel.
Az ajtófélfán elbarnult a jel.
A rács a gyenge fűvön felviláglik,
az Élmunkás híd újra Ferdinánd híd,
rossz és rosszabb közt, mint erős gerenda,
átparázslík egy Memphis cigaretta,
a Felsőbb Énnek nincs több, ami fáj.

A falak hült helyén Dávid király.

1993. február – 1997. december

Gergely Ágnes: Ajtófélfámon jel vagy

Halott apámnak

Nincsenek emlékeim,
és ha vannak, sem őrzöm őket.
Sohasem koslatom a temetőket,
nem rendít meg a szerves kémia.
De néha, így november táján,
ha kőd van és a nyirkos ablakok
mögött levegő után kapkodok
– testednek hollétéről mit se tudván –
s a súlytalan teher alatt a hátad
ropogva eszmél rá, hogy bírja még.
Érzem, hogy indulsz. Kilépsz, jólőtözött csavargó,
sohase mész, csak indulsz,
nevete hátranézel, harmincyolc évesen,
visszajövök, hamar, bólintod, mutatod
– másnap lett volna a születésnapod –
és vinnyogva, befelé sírsz, mint egy Mednyánszky-kép,
és integetsz – hogy integetsz!

a vegetatív emlékezés útján
fel-felszívárog egy mozdulatod.

Érzem, hogy hosszú, ideges ujjaid között
termosz forog és rossz konzervnyitó,
zsebkés és tátott szájú hátizsák,
meleg alsónemű és imakönyv,

Ajtófélfámon jel vagy: megtapadtál;
a Ferdinándhíd, a tenyéryni rács,
a lucskos út, a végelgyengülés, a fűzabálás
vak képzelés csak mind, elmeszülemény,
hiszen hazudtam, látni szoktaltak,
a novemberi fojtó ég alatt
velem indulsz, lélegzel, könnyeid
az én torkomat szorítják, és én hagyom,
s ott fön, ahol nincs keresnivalója,
az a szádból kiütött Memphis cigaretta
átégeti a bört egy csillagon.

(1963)

H. Tóth István – Vasvári Zoltán

A leglatinabb német költő – Friedrich Schiller

(Olvasmányok a dráma és a színház történetéből)

A címül emelt minősítés Szerb Antaltól való. Ő nevezte így a vérbeli és feltétlen színházi embert, a hétköznapokat nem ismerő, az élet tompaságát és kicsinyességét tudomásul nem vevő, szárnyas szavú német költőt, drámaíró és esztétát.

Goethe olyan képet alkotott barátjáról, amely manapság is mértékül szolgál: „Schiller minden művén a szabadság eszméje vonul keresztül, s ez az eszme más-más alakot vet fel, amint Schiller a maga kultúrájában továbbhaladt, és maga is mássá vált. Ifjúságában a fizikai szabadság volt az, ami foglalkoztatta, és ami költészetében is lecsapódott, később az eszmei.”

Az irodalmi tudat együtt őrzi ma is Goethe és Schiller nevét. Barátok, megértő, segítő társak ők, a német és a világirodalom összetartozó, elválaszthatatlan alakjai. Goethe: maga a természetesség – Schiller: a nehéz munka árán alkotó.

Ez az írás elsősorban Schillerről szól, neki adózik, előtte tiszteleg. Ám kétségtelen, a szellem-óriás, vagyis Goethe Schiller életében való jelenlétének felemlegetése nem kerülhető meg, hiszen számos irodalomtörténészt foglalkoztatta a rejtély megfejtése: párhuzamos vagy külön utakon járó e két német drámaköltő pályája?

Johann Christoph Friedrich Schillernek a művészi fejlődéséről is hírt adó, itt fontosnak tartott életrajzi adatok közelebb hozzák a ma olvasójához azt a német költőt, aki a nagy latin szerzők hatására alkotta szabadságvágyó drámáit.

A württembergi Marbachban 1759-ben született Schiller. Apja katona volt, Károly Jenő württembergi herceg szolgálatában állt felcserként. Az ifjú Schiller lelkésznek készült, ám a herceg parancsára az uralkodó stuttgarti akadémiáján jogot, majd orvostudományt tanult 1773–1780 között. Az életrajzírói sosem hallgatták el, hogy a fiatalembert mennyire elkésérítették ezek az évek.

Már katonaorvos volt, amikor 1782-ben előadták első darabját, a „Haramiák” (= „Die Räuber”) címűt, amely a *Sturm und Drang* hívének mutatja a fiatal szerzőt. Szerb Antal ekképpen vélekedett a szerzőről és annak utolérhetetlen sikerű művéről.

A fiatal Schiller még inkább a *Sturm und Drang* embere, mint Goethe; legkivált első darabjában, „Die Räuber”-ben („Haramiák”, 1781). Az egész *Sturm und Drang* a kamaszkori lelki alkatt megrögzítése és elvvé tétele – a „Räuber” pedig a kamaszság megdicsőülése. Minden serdülő fiúban, aki szenved az iskola és a szülői ház korlátjai miatt, benne él a „Räuber”, mint lehetőség; millió és millió fiú közül egynek, Schillernek sikerült is megírnia. Karl Moor, a nemeslelkű rablóvezér, minden Rózsa Sándor és Rinaldo Rinaldini őse, gonosztevő lesz, hogy megbüntesse a társadalmat, amelyben csalódnia kellett, és végül is önmagát pusztítja el – ki nem akarta első ifjúságában megbüntetni a világot azzal, hogy tönkreteszi magát? A „Räuber”-ben annyi a groteszk, suta, elnagyolt, szertelen kamaszosság, hogy nem is érdemes rámutatni – mégis zseniális. Ez az a mű, amelyet minden *Sturm und Drang*, majd később minden romantika és még később minden expresszionizmus meg szeretett volna írni, de senki sem érte utol. Az emberi lélek egy örök lehetősége; kinevetjük és mégsem avul el soha; giccs és mégis halhatatlan. Izzik és pattog és robban minden sora, Schiller legnagyobb, legelőbb alkotása. Meg lehet érteni, hogy hatása a Wertherével vetekedett; előadása közben az emberek ájultan estek le a székről; folytatónak, átköltőinek, utánazóinak szövege légió. Schiller később éppúgy idegenkedett tőle, mint Goethe a Werthertől. De ő sem tudta soha többé utolérni első sikerének intenzitását. Akár tetszett neki, akár nem, a „Räuber” szerzője maradt. (Szerb Antal: „A világirodalom története”)

A württembergi uralkodó, Károly Jenő herceg megtiltotta Schillernek, hogy színdarabokat írjon. Ám a fiatalember megszökött a hercegségből, vállalva ezzel a hányattatott élet minden keserűségét. Újabb művét, „A genovai Fiesco összeesküvése”-t (1783), köztársasági szomorjátéknak is nevezik, benne Schiller az egyéni szabadság határait tűzte ki történeti keretbe foglaltan. Erről

úgy vélekedtek, hogy a „Haramiák” hibáinak gyűjteménye, de az 1784-ben született tragédiája, az „Ármány és szerelem” („Kabale und Liebe”) mai napig játszott, sokat méltatott, népszerű alkotása, melynek konfliktusát a nemes ifjú és a polgárlány szerelme adja, megkeserítve a tiszta érzéseiket a társadalmi különbözőségekből adódó terhekkel. Olvassunk bele Szerb Antal Schillernek erről a művéről írt vélekedésébe!

Ez társadalmi dráma, polgári környezetben játszódik, tapasztalatokon és nem könyv- és színházi élményeken alapul. Dacos lázadás, mint a „Räuber”, de konkrétabb, valóságízűbb: vádirat a kis német fejedelemségek romlottsága, maitresse-rendszere, emberkereskedése, az udvaroncok szolgálalkú aljassága, a rokokó világ árnyoldala ellen. A német kritika joggal sajnálja, hogy Schiller csak egy ilyen drámát írt. (Szerb Antal: „A világirodalom története”)

1785-ben talált otthonra Lipcsében, illetőleg Drezdában barátjánál, Körnernél.

Két esztendő múltán Weimarba ment. Goethe pártfogásának köszönhetően a jénai egyetem rendkívüli tanára lett: filozófiát és történelmet oktatott.

Újabb alkotásában, a „Don Carlos”-ban („Don Carlos, Infant von Spanien”, 1787), amely jambikus lejtésű, emelkedett hangvételű dráma, a klasszicizálódás figyelhető meg. Ez a műve intrika-drámának is nevezhető, királyi udvarban játszódik, tárgyául a legmagasztosabb eszmék és a legviharosabb szenvedélyek közül választott az ifjú Schiller: a szerelmi szálon futó cselekmény háttérében a németalföldi szabadságharc áll. Olyan ez a dráma, amelyet szívesen olvas az, aki egyszer is fellapozta, hallotta rádióközvetítésben, esetleg látta színházban. Ismerjük meg Szerb Antal nézetét is a „Don Carlos”-ról!

Maradandóságát nem a címszereplőnek köszönheti, hanem II. Fülöp és Posa márki alakjának. II. Fülöp zsarnok, de nem színpadi mumus, hanem szerencsétlen, csalódott ember a trónus magas és hideg magányában, Schillernek talán egyetlen igazán megrendítő alakja. Posa a schilleri idealizmus legjellegzetesebb képviselője, „azoknak a századoknak a polgára, amelyek majd jönni fognak”. II. Fülöphöz intézett nagy tirádája a szabadságeszme irodalmi diadalútjának olyan fontos állomása, mint az individualizmusnak „Az Elveszett Paradicsom” első éneke. (Szerb Antal: „A világirodalom története”)

1790-ben vette feleségül Charlotte von Lengefeldet. Nyugodt és alkotásra ösztönző évek következtek Schiller életében. 1791-től kiegyensúlyozott életet biztosított számára a Cotta könyvkiadó. Az egykori lázadó, nélkülöző, éhenkórász bolyongó az előkelő társadalom tagjává lett. Ez alatt az idő alatt érik klasszikussá Schiller: megismerkedik a neohumanizmussal, elmerül az ókor szellemvilágában, megállapítja: csak az szép, ami a görögökre emlékeztet. Bizonyíthatóan szerepet játszott ebben a férfivá érlelő folyamatban az, hogy Goethe barátjává fogadta. Schiller gondolkodását erőteljesen befolyásolta Kant filozófiája, amely mély nyomokat hagyott az ebben az időben született hosszú, bölcselő költeményeiben, balladáiban.

1798-ban ismét színpadi alkotással lépett a közönség elé Schiller, megalkotta a „Wallenstein-trilógiát” („Wallensteins Lager”, „Die Piccolomini”, „Wallensteins Tod”). Szerb Antal nézőpontja arra is ráirányítja a figyelmet, hogyan lehet a máig szóló érték mellett rámutatni egy adott mű gyengéire is.

A nagy trilógiában a klasszikus elv teljes diadalát csodáljuk: a szükségszerűséget, amellyel Wallenstein, reálpolitikai lángelméje dacára, vagy talán éppen annak következtében vakon rohan végzete elé. A végzet iszonyú szerkezete megindul, és lélegzet-visszafojtva figyeljük, hogyan illik egymásba minden fogaskerék, mily simán gördül az óriási sorsgépezet. Csak az a baj, hogy kissé lassan gördül: tizenegy felvonáson keresztül. (Szerb Antal: „A világirodalom története”)

Schiller töretlen alkotói kedvét bizonyítja a „Stuart Mária” („Maria Stuart”, 1801), a történelem ismert, ám szerencsétlen sorsú skót királynője utolsó óráinak lírai hangulatú drámája. Ha közelebbről szemléljük ezt a történelmi drámát, világossá válik, hogy ez a mű a skót királynőt kivégeztető Erzsébet angol királynő tragédiája is egyúttal. Ugyanebben az évben született meg romantikus tragédiája Jeanne d’ Arcról, „Az orléans-i szűz” („Die Jungfrau von Orleans, 1801). Ez a lovagdráma, amit romantikus tragédiaként is emlegetnek, igazi színpadi heroizmussal, díszes felvonulásokkal, szentimentális jelenetekkel ragadja magával a nézőt – ma már inkább az elmélyült olvasót.

Néhány év múlva, 1802-ben nemesi címet kapott. A rákövetkező esztendőben alkotta meg leginkább klasszikusnak nevezhető, hűvösen magasztos drámáját („Die Braut von Messina, 1803), melyben fenségesen zengenek görög csengésű versekkel a kórusok, a hírnökök. Szerb Antal ekképpen vélekedik erről a Schiller-műről.

(...) mint színpadi alkotás Schiller legkevésbé jelentékeny műve, nyelve viszont ebben éri el teljes aranykori pompáját. (Szerb Antal: „A világirodalom története”)

Vannak olyan vélekedések is, melyek szerint Schiller a „Tell Vilmos” („Wilhelm Tell”, 1804) című, utolsó befejezett drámái alkotásával újra ifjúsága lázadó eszményeihez közelített, ugyanis ebben az alkotásában eltávolodott a klasszikus ideától. A szabadságeszme áll e művének a középpontjában. Megtudhatjuk, elsőként Európában a svájci nép miképpen küzdötte ki régóta vágyott, megharcolt függetlenségét. A drámáról Szerb Antal olvasásra, megtekintésre készítő hévvel ír.

A „Wilhelm Tell”-t Schiller népdramának szánta, hőse nem is Tell, hanem a svájci nép. Rengeteg ember vonul fel benne, minden társadalmi osztály, minden életpálya képviselőt küld a színpadra. Mozgalmas, epikus és valóságizű, mint Shakespeare históriái. Hatalmas színpadi látványosság, vannak benne lovasok, napfelkelte, vihar, célbalövés, gyilkosság, csaknem operai arányú zenei aláfestéssel. Schiller leszállt klasszicizmusának hideg ormairól, amikor látta, hogy közönsége nem érett meg a „Braut von Messina” kórusaira; vérbeli színházi ember lévén, nem bírta elviselni a sikertelenséget, inkább azt adta, amit a közönség akart. De közben kijárta már a klasszicizmus iskoláját. Közönségnek való színművet írt, de a „Wilhelm Tell” úgy közönségszerű, mint a nagy görög tragédiák. Az athéni fénykor örök alkotásaival összefűzi az az ünnepi atmoszféra, amely az egészet átjárja: a zene, a színpadi látványosság, a magasztos dikció, a tömegjelenetek, a hősi cselekmény együtt olyan emelkedett hangulatot vált ki, hogy „Wilhelm Tell” már valahogy több, mint csak dráma: ez már nemzeti ünnep, a szónak nagyon tiszta, művészi értelmében, mintegy az eszménye minden nemzeti ünnepnek – amit nem lehet csodálni, hiszen a szabadság népének, Svájcnak nemzeti, ünnepi költeménye. (Szerb Antal: „A világirodalom története”)

E dolgozat címében az olvasható, hogy Schiller a leglatinabb német költő. Miért következhetett be, miért alakulhatott ez így? Talán azért is, mert az ő szellemi rokonai, eszményforrásai Vergilius: arany verszengésével, Cicero: józan, világos magasztosságával – és sokan mások, későbbi korokból szintén. Ha Schillert olvassuk, láthatjuk színpadon, gondolkodunk róla, újra és újra ez a többértelmű szó tolul elénk: idealista, de semmiképpen sem lesajnáló jelentésben, hanem tisztelettel, csodálattal párosulva. Szerb Antal így vezet bennünket Schiller megértéséig, művei befogadásáig.

Ő is, mint a nagy latinok, retorikus költő, a nagy szavak, a szárnyas igék, a biztos és átütő erejű szónoki képek mestere. A „retorikus” jelzőt általában nem dicséretképpen szokták odatenni egy költő neve mellé, de ez igazságtalanság. Igaz, hogy a retorika lehet üres szónokiasság, legtöbbször az is – de ha valaki úgy szónokias, mint Vergilius vagy Schiller, akkor ez a jelző is csak hódolatot fejezhet ki. (Szerb Antal: „A világirodalom története”)

Fiatalon, 1805-ben halt meg, tüdőbaj ragadta el.

* * *

Feladatok A *leglatinabb német költő* – Friedrich Schiller című tájékoztató szövegműhöz

1. Fogalmazzon meg legalább öt állítást Schillerről, miután elolvasta a róla készült, vele kapcsolatos fenti ismertetőt!
2. Tegyen fel kérdéseket Schillerről, Schillerrel, majd a színdarabjaival kapcsolatban! Térjen ki kérdéseiben a leglatinabb német művészi fejlődésére is!
3. Foglalja össze néhány pontból álló vázlatba a leglatinabb német életének közismert tényeit!
4. Értelmezze a címbeli tételmondatot a fenti tájékoztató szöveg és a Szerb Antaltól vett idézetek felhasználásával!

5. Tárja fel, hogy mit jelent a *Sturm und Drang* szakkifejezés! Ezen ismeretek birtokában fejtesse, hogy miben ragadható meg a hasonlóság Schiller pályaindulása és életművének zárása között!
6. Mutasson rá arra, hogy kik és miképpen hatottak a leglatinabb német költészetére, különösen drámáinak megszületésére!
7. Nézzen utána annak, hogy miért alakult ki példamutató emberi és szellemi barátság a világ-irodalom két szellemóriása: Goethe és Schiller között! Csakugyan összeillettek-e? Keressen párhuzamokat kettejük között!
8. Készítsen összefoglaló táblázatot Schiller színdarabjairól a fenti tájékoztató és vendégszöveg alapján! Kiindulásul a következőt javasoljuk. Gazdagítsa tovább az alábbi szempontokat!

Műcím	Alap gondolat (eszme)	Téma	Szereplők (hősök)	Stílus és nyelvezet

Egészítse ki a fenti alapinformációkat a tankönyvében találhatóakkal! Tájékozódjék szaklexikonokban és a világhálón is Schillerről! Illessze be rendszerező táblázatába az így gyűjtött ismereteket is!

9. Melyik az a Schiller-alkotás, amelyik felkeltette az érdeklődését? Indokolja meg a választását! Törekedjék arra, hogy a válasza legkevesebb 2–3 bekezdésből (= 6–9 mondatból) álljon!
10. Ha Önben nem sikerült kedvet ébresztenie a fenti összeállításnak Schiller drámaírói munkássága iránt, mutasson rá az okokra, ismertesse a távolságtartásának lényegét! Ne feledje, érvelése akkor lesz hiteles, ha a tényeit, adatait értelmező kontextusba (= szövegösszefüggésbe) ágyazza! Ennek nyelvi-logikai előfeltétele mondataiban az árnyalt koherencia megteremtése.
11. Jelen írásban bőven lel irodalom-, művészetelméleti, filozófiai és könyvtárhasználati fogalmakat. Gyűjtse ki és állítsa ezeket betűrendbe! Szerkesszen rövid magyarázatokat az egyes szakkifejezésekhez!
12. A „Magyar szókincstár”-ban az ’ármány’ szavunk szinonimáiként a *fondorlat*, *cselszövés*, *csel*, *intrika*, *áskálódás* kifejezéseket olvashatjuk többek mellett. Ugyanerről „A magyar nyelv értelmező szótára” így foglal állást: „Mások megrontására vagy elpusztítására töre gonosz fondorlat, cselszövés.” Vesse egybe a segítségül adott információkat Schiller „Ármány és szerelem” című drámájával!
13. Tájékozódjék arról, kik hasznosították alkotásaikban a leglatinabb német drámáit (például: képzőművészek, zeneszerzők stb.)! Nevezze meg az ihlető Schiller-műveket, valamint az azokat felhasználó művészeket és alkotásaikat! Önnek melyik feldolgozás tetszik? Győzze meg környezetét az állásfoglalása helyességéről!
14. Olvassa el Schiller „Stuart Mária” című drámáját! Ha teheti, hallgassa meg az operaváltozatot! Vesse egybe a nyelv és a zene segítségével komponált műveket! Tárja fel a személyes észrevételeit, véleményét, állásfoglalását a két művész alkotásával kapcsolatban!
15. Ismerkedjék meg a „Tell Vilmos”-sal! Mutassa be a cselekmény fejlődését, a szereplők jellemének, gondolkodásának alakulását, a hősök tetteinek mozgatórugóit, cselekedeteik eredményeit! Hasonlítsa össze az olvasmányélményeit Szerb Antalnak a „Tell Vilmos”-ról írott – fentebb olvasható – meglátásaival, majd fejtsse ki a saját álláspontját!
16. Idézzé fel az *esszé* műfaj ismerveit, hogy a meggyőzés nyelvi-logikai eszközeit minél eredményesebben mozgósítva tudjon képet rajzolni Johann Christoph Friedrich Schillernek a művészi fejlődéséről! Válasszon címet a Schillerről szóló dolgozatához az alábbiak közül!
 - a) Schiller – a szabadság-romantika drámaköltője
 - b) Az emberiség legnemesebb eszményeit színpadra állító Schiller és korunk felfogása
 - c) Eszmény és valóság ellentétének feloldása Schiller drámaköltészetében

Cigája toklyó

Inkább szak-, mint közszók; így, együtt meg még ritkábban találkozni velük. Néha mégis megtörténik: nemrég egy hirdetés negyvenöt darabot kínált eladásra. Nem fordítva? Azaz: nem „cigálya tokjó”? – kérdezheti bárki. Mert: már ez utóbbi alakban (a j hang-rögzítésben) is láthattuk itt-ott... A téma épp ezért mindenesetre megér egy kis kipillantást/eszmeftutatást.

Mi is, akárcsak a szlovákok, a román nyelvből vettük át azt a szavunkat, amely ezt jelenti: 'selymes, rövid szőrű juh fajta'. A román helyesírás szerint: *țigăie*. És itt máris figyeljünk föl a kiemelt *i* betűre! Nem győzzük hangsúlyozni, hogy ha egy átadó nyelv ortográfiájában a „j” hangnak „i” vagy „y” felel meg, akkor mi is „j”-t írunk, nem pedig „ly”-t. Lám, a japán eredetű *szamuráj*, az angolból átvett *konvoj* vagy a német „*muss sein*”-ből kialakult *muszaj*, nem utolsósorban pedig a bizonytalan eredetű *hepaj* sem „el ipszilon”-os! Így tehát – jóllehet olykor „*cigála*” ejtéssel, „*cigálya*” írással is találkozhatunk – *cigája* alakot illő írunk! Ettől még lehet szó a tálcán kínálgató rímelésről: Elindult a *gálya*, / rajta hűz *cigája*...

Címünk második szavát illetően a nyelvtörténészek számos keleti nyelvben való meglétét mutatták ki. Érdekeséggépp, de meggyőzősül is – a szabály megerősítésére – egy szépen egyező sort írunk ide. Az a szó ugyanis, amely a 'bárány'-t jelenti (egyéves korig), az ótörökben *toqli*, a csagataj nyelvben *toqli* vagy *toqli*, az oszmánban *toklu*, a perzsában *toqli*, a tádzsikban pedig *tuqli*. A magyarok valószínűleg a törökök *toqli* ejtésű alakját vették át. Figyeljük csak meg: az említett példák valamennyijében „i”-eknek, nem pedig „j”-eknek a keleti nyelvek. A magyar helyesírás terén itt is alkalmazkodjunk a bevált szokáshoz, hogy tudniillik az átadó nyelv „i”-je – ha minálunk „j”-vé lett az ejtése – „ly”-nal írandó! Vö.: a *violából ibolya*, a német *Viertel* szóból *fertály*, a lengyelek önmaguk megnevezésére használatos *polak*-jából *polyák* (nagybetűvel családnévként is) stb. Milyen jó – mondhatnánk –, hogy ezúttal nincs szó japán beütésről, azaz: e szónak semmi köze a főváros, Tokió nevéhez...

Persze, a „*tokjó*”-záson kívül egy *népetimológia* is fel-felbukkan – olykor még hirdetésszövegekben is -, és ez: a „*tokjuh*”. Érthető némiképp a belemagyarázás, hiszen valójában *juhról* (bárányról) esik szó. Ám semmi értelme a „*tok*”-nak: elötagnak egyáltalán nem tekinthetjük! Helyesen tehát eztán is így kell írunk/nyomtatnunk: *toklyó*. Örömről – és immár századokon átívelő jó példát mutatva – következetesen az „*ly*” mellett döntött *Eötvös Károly* (1842–1916), aki a *Házassági viszonytárságok* c. novellája hőségnek ezt a jól hangzó nevet adta: *Toklyó* Miska...

Azonos tőből másik szót!

Gyakorta tetten érhetjük az egyazon szótót egy-egy nem egészen szerencsésen megválasztott szóalakban. A csúsztatás, tévesztés fölismerésében fő segítők a mondatégsz vagy legalábbis a szövegekörnyezet, a szerkezeti kapcsolat, netán a vonzat szerep. Gyűjtéseim alapján írok ide néhány jellegzetes *megnyilvánulást*. Nem pedig *megnyilatkozást*! Lám, máris helyben vagyunk. Ilyesfélék tehát a további példáim is...

„A magyar irodalom legnagyobb alakjai. Minilexikon diákoknak” című könyvecske 21. o.-án olvasom Fenyő Miksáról: „Kritikáival és esszéivel a kibontakozó magyar irodalom híve, több *jelentős író, költő jelentőségének* (pl. Ady) felismerője, támogatója.” Itt igazából egy másik hibatípusba botlunk: a *ráduplázás*ba. Ha nem szerepelne a „*jelentőségének*” alak, vagy ha más szó állna helyette (akár szinonima is), maradhatna a „*jelentős*”. Ha a kézirat lektorálását történetesen én bízták volna, a „*jelentős*” író helyett – az abszolút fő azonosságát bántónak itt már nem vagy csak minimálisnak, de megbocsáthatónak érezve – „*jeles író!*” írtam volna...

Egy viszonylag ártatlanabb, ám mégis szóvá teendő szótévesztés ez is: „*Meglepően hallgattam* az egyik feleséget, akinek a férje szakmukásból lett vállalkozóvá” (Zagyai Magdolna: *Segíthetek?*, 35. o.). Kétségkívül: a „*meglep*” ige képződményei közt kell megkeresnünk az odaillő/bbe/t. Három is számításba jöhet, ami sokkalta jobb ennél: *meglepődve hallgattam / meglepetten hallgattam / meglepetéssel hallgattam*. Természetesen a közlés teljes átfogalmazásával, mondatzinonima alkotásával az eredeti szóalaknak is lehet létjogosultsága: *Meghallgattam* (vagy: *végighallgattam*) az egyik feleség *meglepő* beszámolóját. Vagy: *Meghallgattam/végighallgattam* az egyik feleség beszámolóját; *meglepő volt az, amit mesélt*...

Van aztán olyan rafinált szóalak is, ahol már szinte nyelvtörténeti búvárkodásra van szükség, bebizonyítva a (majdnem) közös abszolút fő fönnálltát. Nyilván nem mindenki állna meg ilyen mondatnál, mint amit Földi Pál „A világtörténelem nagy csatái II. Napóleontól napjainkig” c. könyve 13. o.-áról idézek: „A rendkívül *lagymatag szél* miatt azonban csaknem hat órába telt, amíg lőtávolon belülre értek.” Mondhatni: akár el is fogadhatnánk e kiemelt jelzőt. Ám a „*lagymatag*” meglehetősen *emberi* tulajdonság, tágabban: az *élő*/kre állhat. A *szél* esetünkben *langyos/langyemeleg* lehetett. Említhető itt a *lanyha* melléknév is, bár inkább csak a kisebb légmozgásra, a *szellőre* szokás rámondani.

Nagyobb figyelemmel az itt közölt/vázolt kisiklásokat elkerülhetjük. Biztos eligazítónk az értelmező vagy az etimológiai szótár! *Stílushatás* keltésére viszont épp az iméntiek világából meríthetünk csattanót. Mert lám, a temetősor kondoleáló bankárnál még a tudatalatti is besegített: „Asszonyom, *fogadja* őszinte *részvényemet!*”

Szathmári István

Az elferdített szólásokról és közmondásokról

(Elhangzott Kisújszálláson, 2008. április 4-én, a Dunától keletre fekvő megyék általános iskolás tanulóinak Szép magyar beszéd versenyén, a megnyitó ünnepségen.)

1. Induljunk ki abból, hogy mi a szólás és mik a jellemzői. Ha az emberek például valamilyen új dolgot, jelenséget látnak, gyakran más, hasonló jelenségre alkalmazzák az illető nevet, elvonatkoztatva az eredetitől, de úgy, hogy a kép megmarad. Ezelőtt 50-60 évvel megjelent a villanyrendőr: ha zöldet mutatott, mehettek a járókelők és a járművek, ha viszont pirosat jelzett, meg kellett állni. Ebből született a „zöld utat kap” szólás, azzal a jelentéssel, hogy 'valaki vagy valami mehet, csinálhat valamit'. Pl. „A terv zöld utat kapott.” Ez a megfogalmazás aztán kifejezőbb is, mint ha azt mondjuk: „A tervet elfogadták.” Miért? Mert az előbbi mögött ott a kép: szinte látjuk is a zöld színt. Azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a szólás állandósult szókapcsolat, mindenki egyféle-képpen ismeri: nem változtathatunk rajta. Nem mondhatjuk például, hogy „zöld utat *nyert*”, vagy „zöld *színt* kapott”.

A szólás tehát állandósult, vagyis megmerevedett szókapcsolat, és rendszerint kép van mögötte. Ezenkívül gyakran ritmikus felépítésű is, pl. „kis ház, nagy ablak” (akkor mondták, ha valaki kis házra nagy ablakot csináltatott, azaz többnek mutatta magát, mint amilyen valójában). Aztán a szólás bizonyos stílusértéket képviselhet, pl. „angyalok nyelvén szól” (ez választékos); „morog a belügyminiszter” (azaz valaki éhes; ez meg tréfás hangulatú); „részeg, mint a disznó” (ez a szólás durva).

Szó lesz azonban elferdített közmondásokról is. Mi tehát a közmondás? Példák: „ki a kicsit nem becsüli, az a nagyot se érdemli”; „jó munkához idő kell” (persze valaki meg így fogalmazta át: „lassú munkához sok idő kell”). Tehát a közmondás valamilyen tapasztalati igazságot rövid, hatásos formában kifejező állandósult szókapcsolat.

2. Szeretném hangsúlyozni, hogy a mi nyelvünk nagyon gazdag szólásokban, közmondásokban. Ezt már Sylvester János észrevette a XVI. század harmincas-negyvenes éveiben. Egyébként mostanában nálunk nagy az érdeklődés a szólások és közmondások iránt. Inkább a felkészítő tanároknak jelzem, hogy O. Nagy Gábor korábbi idevágó munkáihoz (Mi fán terem? Gondolat Kiadó, Bp., 1957.; Magyar szólások és közmondások. Gondolat Kiadó, Bp., 1966.) felsorakoznak az újabb kiadványok: Bárdosi Vilmos: Magyar szólástár (Tinta Kiadó, Bp., 2003.); Forgács Tamás: Magyar szólások és közmondások

szótára (Tinta Kiadó, Bp., 2003.); Forgács Tamás: „Állati” szólások és közmondások (40 állattal kapcsolatos állandósult szókapcsolat; Akadémiai Kiadó, Bp., 2005.); Litovkina Anna: Magyar közmondástár (Tinta Kiadó, Bp., 2005.; itt jegyzem meg, hogy a szerzőnek és Vargha Katalinnak a „Hallgatni Arany, beszélni Petőfi” c. cikkét – Magyar Nyelv 103: 179–198 – felhasználtam előadásomhoz).

Az állandósult szókapcsolatok egyébként jellemzőek minden népre. Az „alszik, mint a bunda” szóláshasonlat például csak nálunk, az alföldi pásztorok körében jöhetett létre. Ugyanezt ('mélyen alszik') a finneknél így fejezik ki: „hän nukkuu, kuin tukki” (azaz 'alszik, mint a fatökné'), a franciáknál meg így: „il dort comme un sabot” (vagyis 'alszik, mint a cipő') és a németek: „er schläft wie ein Sack /ein Murmeltier” ('alszik, mint a zsák/mint a mormota'), az oroszban meg hasonlításként az „agyonütött”, „halott” jelentésű szó szerepel.

A szólások és közmondások gyakran tükrözik azt a kort is, amelyben keletkeztek. Például a feudális világból való a következő szólás: „nem jó nagyurakkal egy tálból cseresznyézni”. A XX. században keletkezett viszont a „húzza a csfot”, az „állítsd magad takarékra”, a „zöld utat kap”. És a ma születői ezek: „bámul, mint internetes az új vírusra”; „búsul, mint télen a szalmakalap”.

Az „aki árt mond, mondjon bért is” szintén mai közmondás(féle) már átvezet mai tárgyunkhoz, az elferdített szólásokhoz és közmondásokhoz.

3. Kérdés tehát: mikor beszélünk a szólás vagy közmondás elferdítéséről?

Vegyük ezt a közmondást: „madarat tolláról, embert barátjáról (ismerni meg)”; jelentése: 'mindenkire jellemző, hogy kivel, kikkel barátkozik’.

Nos ennek az egyik (a lényegét kifejező) határozóját – célzatosan – felcseréljük egy másikkal, így: „madarat tolláról, embert *hitelkártyájáról* ismerni meg”. És máris itt vagyunk a mában: a pénz a legfontosabb, továbbá itt vagyunk az elferdített közmondásnál.

Egy másik példa: „munka után édes a pihenés”, azaz 'a jól végzett munka után jólesik a pihenés'. Viszont jön a ma embere, és így ferdíti el a közmondást a névutó kicserélésével: „munka *helyett* édes a pihenés”.

Az elferdítést tehát így írhatnánk körül: közismert szólást, közmondást megváltoztatunk egy-egy részlegének célzatos kicserélésével vagy hozzáadásával, tartalmilag gyakran ellentmondva az eredetinek, a szabályosnak, közben váratlanságot, humort is keltve, és nemegyszer elmenve az abszurdig (ez képtelent, lehetetlent, értelmetlent jelent) és a groteszkig (ennek meg össze nem illő az értelme, amelyben a komikus és a szörnyű vegyül egymással), sőt a durvaságig, trágárságig.

Ilyenformán érthető, hogy megszólal bennünk a mai társadalmi helyzetet, a mai erkölcsi világ, megszólalnak a mai szokások – nemegyszer bíráló formájában is.

Idevágó példák: „szegény embert még az APEH is húzza”; „Hornból is megárt a sok”; „akkor se hiszem, ha látom”; „aki nem dolgozik, csak az egyék”; „mondottam ember, küzdj és bízva hízzál/hízva hízzál/pinpongozz, hogy el ne hízzál!”; „amit ma megtehetsz, ráér holnap is”; „van még magyar vírus!”; „játszik, mint internetező az egérrel”; „nőülés az élet megrontója”.

És hogy az abszurdra és groteszkre is lássunk példát, idézem a következőket: „kevés vagy, mint térdkalácsban a mazsola”; „kevés, mint vöröshagymában a proletár öntudat”; „nehogy már a befőtt tegye el a nagymamát”; „jobb ma egy alkoholmérgezés, mint holnap egy szívroham”; „olyan ronda, hogy ha lemeget a bányába, feljön a bányarém, mert azt hiszi, itt a váltás”.

4. Az elferdített szólások és közmondások sokféle nyelvi-stilisztikai eszközt felhasználhatnak. Ez is nyelvünk élő, termékeny (idegen szóval: kreatív) voltát jelzi.

Egyébként az elferdített szólásoknak és közmondásoknak három fő típusát különíthetjük el.

a) Cserével létrejöttek:

egy hang cseréje: „egy kecske nem csinál nyarat”

egy szó cseréje: „a föld azé, aki *megveszi*”
„szex a lelke mindennek”

két szó cseréje: „ajándék *bornak* ne nézd a *fo-kát*”

a közmondás második részének a kicserélése:
„addig jár a kórsó a kútra, *amíg ki nem nyitják a kocsját*”

„ki korán kel, *az pék vagy hülye*”

b) Kiegészítő elemek hozzáadásával (bővítéssel) keletkezettek:

egy hang hozzáadása: „*rend* a lelke mindennek”

egy szó hozzáadása: „nem az a legény, aki adja, hanem aki állja – *a cechet*”

egy vagy több tagmondat hozzáadása: „a munka nemesít, *de nálunk nincs szükség nemesekre*”

„aki mer, az nyer – *szólt a csiga, és átment a vasúti sínen*”.

c) Egyes elemek elhagyásával létrejöttek:

egy hang elhagyása: „gyakorlat *eszi* a mestert”

egy szó elhagyása: „amit magadnak nem kívánsz, kívánd másnak” (a *ne* marad el)

az egyik tagmondat elhagyása: „jobb későn?” (a *mint soha* marad el).

d) Két vagy több közmondás keveredése: „szegény ember vízzel főz, és még az ág is húzza”.

5. Érdemes külön is rámutatni arra, hogy a szólásokban és a közmondásokban milyen nyelvi-stilisztikai eszközök eredményeznek humort.

a) Több jelentésű szó két eltérő értelmének a felhasználása: „vak *tyúk* is talál férjet”.

b) Homonimák (azonos alakú szavak) szójátékszerű alkalmazása: „aki *mer*, annál van a *merőka-nál*”.

Megjegyzem még, hogy a szólások, közmondások többször alkalmaznak költői eszközöket is. Például nem ritka az alliteráció: „*bort, búzát, békességet*”; „*bagoly is bíró barlangjában*”; „vak vezet világtalant”. Aztán találkozunk rímekkel is: „török basa, nagy a hasa”; „látjátok, de nem isszátok”; „ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát”; „nézd meg az anyját, vedd el a lányát”. És még gyakrabban találkozunk többféle ritmussal: „új seprű jól seprű”; „kinek a pap, kinek a papné”; „amit veszít a réven, megnyeri a vámon”. (L. részletesebben: Horváth János: Versritmusú szólások a kötetlen beszédben. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 100. szám. Bp., 1958.)

Egyébként elferdített szólásokkal, közmondásokkal élünk a mindennapi beszédben, gyakoriak – különösen a szlenges jellegűek – az ifjúsági nyelvben. De ott találjuk őket a médiában (főleg újságcikkekben, reklámokban, hirdetésekben), az internet nyelvében, a graffitikban és természetesen a szépirodalomban.

6. Végezetül hangsúlyoznunk kell a következőket. Az elferdített szólások és közmondások hatásosak (lehetnek), vagyis igazi stílusjelenségek. Viszont csak abban az esetben, ha az eredetire ráismerünk. Aztán az elferdített szólások és közmondások – a hagyományosokkal ellentétben – ritkán válnak közismertté. És keletkezésük az ún. anómia felé mutat, azaz a törvények, normák, szabályok meggyengülése és az erkölcsi válság felé. Tehát viselkedésünkben, tevékenységünkben, erkölcsiekben kövessük inkább az eredeti szólásokat, közmondásokat: „rend a lelke mindennek!”

Zimányi Árpád

Változik-e a helyesírási szabályzat?

A magyartanárokat a legjobban érintő és érdeklő kérdések egyike az, hogy mikor és milyen formában változik helyesírási szabályzatunk. Nincs mit csodálkozni ezen, mivel bármiféle módosulás alapvetően befolyásolja az iskolai munkát: a tanítóknak, tanároknak föl kell készülniük, meg kell szokniuk az újdonságokat. Mindez pedig nehéz feladat, hiszen régi beidegződésektől kell megválniuk. Ez nem megy egyik évről a másikra, ugyancsak évek kellene ahhoz is, hogy minden tankönyvben helyesen alkalmazzák a módosult formákat. Tudvalevőleg legutóbb 1984-ben jelent meg az akadémiai helyesírás 11. kiadása, pontosan harminc évvel a 10. után. A nyolcvanas évek közepén rendszerek voltak a helyesírási témájú továbbképzések az iskolákban, és lapok, folyóiratok akkor még nagyszámú nyelvművelő rovataiban egymást érték az éppen időszerű szabálymagyarázatok. A magyartanárok a megmondhatóik annak, hogy ennél csak egy dolog ment lassabban: a változások társadalmi elfogadása. Ehhez sokkal több időre van szükség, mint az iskolai gyakorlatba való bevezetéshez, hiszen aki gyermekkorában megtanult egyfajta írásmódot, annak felnőtt fejjel nagyon nehéz alkalmazkodnia más előírásokhoz.

A **szabályváltozások** óhatatlan velejárója egyfajta **elbizonytalanodás**. A nem szakemberek körében megfigyelhető jó adag félreértés, illetőleg túlzás, amikor módosulást vélnek ott is, ahol pedig nincs. Ismerjük azt a téves általánosítást is, hogy „a szabályzat folyton változik”. Az íméntekből kiderült, hogy a 20. század közepétől nagyjából három évtizedenként vizsgálják felül a szabályzatot. Lassan ismét közelítünk a harminc évhez – amit egyébként nem kell pontos időpontnak venni –, és részben emiatt, de még inkább az időközben bekövetkezett hatalmas nyelvi, nyelvtudományi és társadalmi változások miatt időszerűvé vált a munka előkészítése.

Az **MTA Magyar Nyelvi Bizottsága** öt évvel ezelőtt kezdte meg a 11. kiadás előmunkálatait. Ebben a tudományos testületben nem csupán a nyelvészek – köztük az anyanyelvi nevelés tantárgy-pedagógiájával foglalkozó szakemberei – képviselik magukat, hanem az akadémiai osztályok is. Ez azt jelenti, hogy többek között fizikus, kémikus, közgazdász, orvos, biológus, jogász is részt vesz a munkában, és a nyelvészeti látásmód nagyon szerencsés módon így más nézőponttal egészülhet ki. A bizottság az elmúlt években – fejezetenként haladva – résztanulmányok megvitatásával már háromszor végigvette a szabályzatot, majd 2008 tavaszán az ennek eredményeképpen kialakított változatot a szélesebb nyilvánosság elé tárta. Megküldte a felsőoktatási intézmények nyelvészeti tanszékeinek, köztük a határon túli magyar egyetemeknek, valamint a Nyelvtudományi Intézetnek. Júniusban a bizottság nyilvános

ülésein számolt be a jelenlegi helyzetről. Megérett tehát a helyzet arra, hogy a magyartanárok társadalmát is tájékoztassuk arról, hogy mi várható helyesírási szabályzatunkban. Előre kell bocsátani, hogy vitaanyagról lévén szó, nincs kiforrott, végleges álláspont az egyes kérdésekben, ezért részletekbe most nem nagyon bocsátkozunk. Inkább a kívánatos vagy tervezett változások főbb irányait, logikáját próbáljuk vázolni.

A legfőbb elvi kérdés az, hogy **szükség van-e átfogó helyesírási reformra, vagy csak kiigazításban gondolkodjunk**. Fölmerült ugyanis az az elképzelés, hogy a túlbonyolított, agyonszabályozott részekre – mint amilyen a külön- és egybeírás fejezete – ráférne az alapos egyszerűsítés. Az átfogó reformot és az ilyen áron megvalósuló egyszerűsítés tervét azonban a bizottság nagyon hamar elvetette. Ugyanis ha ez megvalósulna, akkor a teljes magyar írásbeliségnek (újságok, kiadók, nyomdászat, hivatalos dokumentumok, kiírások stb.) át kellene állnia az újra. **A még oly csekély mértékű változások is jelentős társadalmi ellenállásba ütköznek**. Mai helyzetünkben nem lenne szerencsés társadalmunkra rászabadítani a helyesírási reformot. Ez pedig nem megalkuvás, nem a megoldandó gondok előli menekülés, hanem a helyesírástörténeti szempontok józan tudomásulvétele. Ortográfiánkat szervesen fejlődő folyamatnak tekintve, a hagyomány elvének megerősödését tapasztalhatjuk. A sok-sok évtizedes szabályok, ha nem is tökéletesek, mégis megszokottá váltak. Vajon mennyi időre lenne szükség átfogó változások elfogadtatására? Előttünk a német példa: az ottani „reform” sokkal kisebb léptékű volt, mégis óriási ellenállásba ütközött.

A vitákban alapvető szempontként merült fel a **közoktatás igénye, a pedagógia követelménye és a taníthatóság**. Egyszerű, világos megfogalmazással megkönnyíthetjük a tanárok, a tanulók, végső soron minden szabályalkalmazó dolgát. Ezzel kapcsolatban az a dilemma, hogy a szabályzat alapszintű maradjon-e, vagy ennél azért többet adjon. Bár helyesírási kódexünket az iskolákban használják, tanítják, mégsem kimondottan iskolai alkalmazásra készült, hiszen a teljes magyar írásosság alapdokumentuma. Természetesen meg kell felelnie az iskola követelményeinek, de egyszersmind figyelembe veendő a szakma, a nyelvészet tudományos szempontjai. Ráadásul a szabályzat kiindulópontja a szakmai helyesírási kódexeknek is. A három tényező, három fokozat közül nem ragadhat meg a szabályzat az oly fontos elsőnél, nem szűkülhet iskolai útmutatóvá.

Helyesírástörténeti hagyományaink szerint **az akadémiai szabályzat középen áll**, alatta ott van az iskolában elsajátítandó anyag, amit a tankönyvek és külön a közoktatásunknak készült Helyesírás című kiadvány tartalmaz, de fölötte állnak az egyes szak-

nyelvek sajátos szabályzatai (kémiai, orvosi, állattani, növénytani, földrajzi). Mindezek alapján nem célszerű az akadémiai szabályozást eleve fölváltani valamilyen leegyszerűsített iskolai szabállyal. (Egyébként a XX. század első két évtizedében egy időre valóban szétvált az akadémiai és az iskolai szabályozás, akkor az utóbbi ismerte föl hamarabb az idők szavát, és teret adott az égetően szükséges változásoknak.) Mivel helyesírásunk rendszere erősen nyelvtanközpontú, továbbra sem tekinthetünk el a nyelvtani kategóriák alkalmazásától, így a megfogalmazásnak mindvégig szakszerűnek kell maradnia. Pedig ezt a tényezőt is sokan kifogásolják, mármint helyesírásunk grammatikai beágyazottságát, de ez jórészt a magyar nyelv sajátosságaiból fakad: toldalékoltság miatt az alakítani vonatkozások meghatározóak, akárcsak a külön- és egybeírásban a grammatika. Az utóbbiak kapcsán fölmerült a vitákban, hogy az összetételek és a szókapcsolatok írásából számúzni lehetne a szintaktikai tényezőket, és valamilyen rendkívül egyszerű jelentéstani vagy pragmatikai (esetleg pusztán praktikus) szempont érvényesítésére kellene szorítkozni. Itt azért nem született megállapodás, mert éppen ez vezetne a hagyományok teljes felrúgásához és reform léptékű változásokhoz.

Idézzünk néhány példát a tervezett változtatásokból. Elképzelhetők kisebb módosítások a magánhangzók időtartama körében. Jó néhány olyan szavunk van, ahol mára teljesen elvált egymástól a kiejtés és a helyesírás, emiatt az utóbbit a kiejtéshez lehetne igazítani. Ugyanez a helyzet a néma *h*-ra végződő szavak egy részével is. Mivel a számba jöhető esetek megítélése többször változott a vitákban, példákat még nem időszerű megadnunk. Nincs különösebb változtatási javaslat a szóelemzés, a hagyomány és az egyszerűsítés elvében.

A külön- és az egybeírás eddig is bonyolult szabályait mai írásgyakorlatunk alapján újabb pontokkal kellene bővíteni. Várhatóan egyértelműbbé válik az alanyos szóösszetételek és szókapcsolatok írásának, valamint a folyamatos melléknévi igenévi előtagú szerkezetek írásának szabálya. Különösen az utóbbi kapcsán volt félreérthető „a képességet, a valamire való rendeltetést kifejező alakulat” meghatározása. Várhatóan külön alponban tisztázódnak az *alakú, formájú, értékű, jellegű, nagyságú* melléknévvel alkotott szószervezetek (*kör alakú, bér jellegű*) és összetételek (*nagyalakú, magánjellegű, életnagyságú*). Hivatalosan is elfogadottá válhat a tulajdonnévi vagy betűszós előtagú többszörös összetételekben alkalmazott két kötőjel: *Nobel-díj-átadás, Davis-kupa-döntő, C-vitamin-tartalom, tb-járu-lék-csökkentés*. Érdemes rögtön hangsúlyozni: az efféle bonyolultabb alakulatok egyáltalán nem azért kerülnek a szabályok közé, hogy az iskolában majd velük keserítsék meg a tanulók életét, hanem azért, mert napjaink írásgyakorlatában (a sajtónyelvben vagy a

szaknyelvekben) meglévő, eddig szabályozatlan esetekről van szó.

Érdekesen alakult **a mozgószabályok megítélése**. Az előkészítő munka korábbi szakaszában felvetődött, hogy bonyolult volta és az értelmezési nehézségek miatt érdemes lenne kihagyásra ítélni mindhárom esetét. Ez egyelőre mégsem következett be, a három típusa továbbra is szerepel a tervezetben. Magam egyébként éppen logikus volta miatt érzem taníthatónak, persze nem az általános iskolában, hanem legfőljebb a középiskolai évek vége felé, de a felsőoktatásban mindenképpen. Fontossága is indokolható, hiszen sokkal többször van rá szükség, mint ahogy gondolnánk: *használt ruhák vására – használsruha-vásár, a forgalmi rend (meg)változása – forgalmirend-változás, a személyi jövedelemadó bevallása – személyijövedelemadó-bevallás*. Láthatólag a bonyolult szabály szövevényes szerkezetek leírásában igazít el. A túlbonyolítás elkerülése végett azonban nem került bele a tervezetbe az anyagnévi szerkezetekre vonatkozó negyedik mozgószabály. (Akit érdekel, az az Osiris Kiadó Laczkó Krisztina és Mártonfi Attila szerkesztette Helyesírás c. kézikönyvében megtalálja.)

A tulajdonnevek körében szintén több változástól folyik a vita, de az idegen szavak írásának, az elválasztásnak és az írásjelek használatának szabályai már jórészt változatlanok maradtak. A **földrajzi nevek** kapcsán fölvetődött, hogy jelentős mértékben egyszerűsíteni kellene a fejezetet. Ez azonban nem oldható meg, hiszen a földrajzi nevek írásmódját nem ez a bizottság szabályozza. (Létezik külön földrajzinév-bizottság, amellét pedig a földrajzudomány, a közigazgatás, államigazgatás hatásköre többféle névtípus írása.) Egyébként is ez a terület ugyanúgy a hagyományörzés része, mint a régies tulajdonnevek írása, abba sem lenne szerencsés utólag beavatkozni. Fölvetődött még a háromelemű nevek írásának kihagyása (*Új-Dél-Wales*). Akadémiai szinten szükségesnek tűnik szerepeltetésük, bár iskolában ezeket sem fontos tanítani. A tulajdonnevek közé új csoport is bekerül, mégpedig a **tárgynevek**: nemzeti ereklyék (*Szent Jobb, Szent Korona*), hajónevek (*Titanic, Santa Maria*), úrjárművek neve (*Apollo-13*), fegyvernevek (*Excalibur – Artúr kardja, Kövér Berta – ágyúnév*). Lényeges szóhasználati pontosítás is történik: a *csillag*nevek helyett ezeketán *csillagászati elnevezések* szerepelnek. Felfrissül az intézménynevek és a márkanevek példasora.

Az eddig vázoltakból kitűnik, hogy **helyesírásunk rendszerünk alapjait érintő változások nem várhatóak**, és átfogó reformról sincs szó. Éppen ebből adódik a még nyitott kérdés: lehet-e új, 12. kiadásról beszélni, vagy pedig a 11. kiadás módosításának tekinthetők a majdani változások. Döntés leghamarabb 2008 őszén várható, és akkor részletesebben is tájékoztatjuk a magyartanárokat erről a rendkívül fontos kérdésről.

Fonomimika – új-régi módszer

A fonomimika – „olvasnitanítás kézmozdulatok segítségével, az ujjábécével egyenértékű kommunikációs segédeszköz, a hangzó nyelv egyes betűinek, szavainak visszaadása a kiejtés illetve az írásmód szerint”.

A fonomimikát Magyarországon először a 20. század elején alkalmazta és terjesztette Tomcsányiné Czukrász Róza. A hang- és betűtanítási nehézségek kiküszöbölésére, az összeolvasás könnyítésére szolgált. A gyerekek az akkori új módszerrel könnyebben tanultak meg olvasni és írni. Fél évszázados használat után feledésbe merült.

A fonomimikával tanulási problémák, magatartási zavarok csökkentése kapcsán kerültem kapcsolatba. Kárpáthy Magda pécsi gyógypedagógus, pszichológus a módszert újraélesztette, és saját jeleket kiegészítette. Én tőle tanultam, és – kiegészítve – különböző játékos formákban alkalmazom többé-kevésbé nyolc éve.

A szenzomotoros idegrendszeri fejlődési sor koronája a beszéd és az írás-olvasás készsége. A nyelvi tudatosságra épülő olvasástanításkor hármas asszociációs kapcsolatot kell létrehozunk a gyermekben a betű vizuális emlékképe és a hozzátartozó beszédhang akusztikai és artikulációs emlékképe között. Szoros összefüggés van a közlési mód és az információ megtartási hatékonysága között. Amit csupán hallunk, annak kb. a 10%-át jegyezzük meg, amit csak látunk, abból 30%-ot raktározunk el. Az emlékezés hatékonysága növelhető a látás és a hallás együttes igénybevételével, továbbá növelhető a hatékonyság azáltal is, hogy belevisszük a saját mozgásunkat is. A jelek erősen vizuálisak, ezért a vizuomotoros koordináció alkalmazásával könnyebbé lehet tenni az olvasástanítást, mint csupán az audiovizuális fonéma-graféma megfeleltetés alkalmazásával. Amikor az érzékszervi ingerek halmozottan vannak jelen a betűtanítási folyamatban, tehát amikor a gyermek a betűt látja, hallja, mondja és kézmozdulatok segítségével mutatja, nagyobb az esély a fonéma-graféma kapcsolat helyes kialakulásának a létrejöttére és az emlékezetbe való pontos elraktározására. Az olvasás pontosságának első kritériuma ugyanis a helyesen kialakult fonéma-graféma kapcsolat.

A pedagógiai gyakorlatomban használt kézjelek és e kézjelek által használt játékos feladatok, gyakorlatok sokat segítettek az olvasástanítás nehézségeinek áthidalásában. A fonomimika használata nem csupán az első osztályos tanulókat segíti. A helyesírási gyengeségekkel, olvasásbizonytalansággal, hangzóhibákkal, hangcserékkel küzdő gyermekeknél hatásos e jelek használata a játékos jellegük által is. Nagyon fontos, hogy ennél a módszernél nincs közvetítő elem, a gyermek a jeleket saját testével végzi. Bármikor alkalmazható lazító, mozgásos, fejlesztő, játékos eszközként a tanítási folyamatban és azon kívül is.

Nincs nagyobb dicséret annál, mint amikor a gyerekek a szabadon választható foglalkozás során a fonomimikai jeleket használják. Én ezt az új-régi módszert csak dicsérni tudom, és ajánlom minden kreatív, segítő pedagógustársamnak.

Mgr. Czadró Éva, Galánta (Szlovákia)

K Ö N Y V S Z E M L E

Erdélyi Margit: Olvasás és olvasat

A műértelmezést segítő könyvei után Erdélyi Margit, a Selye János Egyetem dékánja ez alkalommal újabb nézőpontokat felsorakoztató tanulmánygyűjteményben tárja elénk kutatásainak legfrissebb eredményeit. Rendkívül időszerű témát választott, hiszen az olvasás, illetőleg a vele elválaszthatatlan szövegértés az elmúlt évtizedben a szakmai és a szélesebb nyilvánosság érdeklődésének középpontjába került. Nem véletlenül: egyrészt a közismert felmérések eredményei – pontosabban figyelmeztető jelei – miatt, másrészt pedig az információs társadalom kihívásai következtében. A tennivalók igen széles körűek, interdiszciplináris jellegűek, mivel az anyanyelvi nevelés, a nyelv- és az irodalomtudomány mellett megvan a szerepe a pszichológiának, a szociológiának, a kommunikációelméletnek, az antropológiának és egyéb területeknek. Ebből indul ki Az olvasás modulusai című tanulmány, amely az értelmező olvasás fejlesztése kapcsán kiemelt figyelmet szentel többek között a szövegben rejlő ok-okozati viszonyok feltárásának, az indirekt beszédaktusoknak és az utalóelemeknek.

A téma folytatásaként külön fejezetet kap a nyelvi tudatosság. Az olvasás szintjeinek, fokozatainak (szó szerinti, értelmező, kritikai és alkotó olvasás) bemutatása után gyakorlatorientált összevetést kapunk a különféle módszerek előnyeiről, s a magyarországitól némiképpen eltérő szlovákiai helyzet sajátosságairól. A hazai eredmények ismeretében érdeklődéssel olvassuk a szlovákiai PISA-vizsgálatról szóló értékelést is, mely szerint északi szomszédunk a magyarországihoz hasonlóan szerepelt. Adamikné Jászó Annát idézve három fő tényezőt emel ki a szerző: az integráció, az analógia és a kiegyensúlyozottság elvét. Szemléletes példákkal bizonyítja, hogyan lehet a gyermek- és ifjúsági irodalom alkotásait nemcsak közel vinni a fiatal befogadókhoz, hanem a fentiek alkalmazásával kreatív olvasóvá nevelni őket.

Az utolsó részben térünk át a kötet címének második elemére: olvasat, azaz értelmezés. Tematikus rendbe összefogott rövidebb írások, recenziók követik egymást, többek között az alábbi, beszédes címekkel: Az olvasás gondjai és értékei, A szakmai kommunikációról, A nyelvi medialitásról, Az irodalomról és elméletéről, A műelemzés funkciójáról, Poétikák ürügyén, A gyermekirodalom apológiája. A sokoldalú feldolgozásmódnak köszönhetően látóköriünket, tájékozottságunkat bővítő írásokat kapunk. Mindegyikük bizonyítja Erdélyi Margitnak az Előszóban megfogalmazott figyelmeztető szavait: „Ne dobjuk el a klasszikus műveltség bevált eszközeit, a könyveket, ne hanyagoljuk el a valódi olvasást, hiszen emberközeli közegeben elmerülve visszanyerhetjük állandóan áhított egyensúlyérzetünket ebben a világban.” Különös időszerűséget kölcsönöz a változtaknak a 21. század elejének új kommunikációs-ismeretszerző és -közvetítő eszköze, az internet, amely teljesen átalakította a fiatalság – de az idősebb korosztályok – hagyományos olvasási szokásait.

A könyv példamutató együttműködés keretében készült: a Nyugat-magyarországi Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kara adta ki, míg a nyomdai munkálatok színhelye Dunaszerdahely.

Zimányi Árpád

Most jelent meg!

Donáth Péter:
A MAGYAR MŰVELŐDÉS ÉS A TANÍTÓKÉPZÉS TÖRTÉNETÉBŐL
1868–1958

24 cm, XXX+830 oldal, ára: 4830 Ft

Donáth Péter:
OKTATÁSPOLITIKA ÉS TANÍTÓKÉPZÉS MAGYARORSZÁGON
1945–1960

24 cm, XXVIII+558 oldal, ára: 3990 Ft

Megrendelhető:

Trezor Kiadó, 1149 Budapest, Egressy köz. 6. Telefon: 363-0276, fax: 221-6337, e-mail: trezorkiado@trezor.t-online.hu

ÖTLETTÁR

Rovatvezető: Raátz Judit (Gödöllő, Lovarda u. 28. 2100)

Az alábbi feladatok szerzője a székesfehérvári **Tóth Viktória** tanárnő (Hét Vezér Általános Iskola). A tanárnő által összeállított gyakorlatsort a Magyar Nyelvtudományi Társaság Magyartanári Tagozatának 2006-os ötletpályázatán III. helyezést ért le. Az alábbiakban ezekből a gyakorlatokból mutatunk be kétőt.

Játékos ismétlőóra a tanévkezdésre

Órárnak célja az anyanyelvi ismeretek játékos felelevenítése, az együttműködő-készség fejlesztése, a tanulók visszazoktatása az iskolai viselkedési normákhoz, a szabálykövetéshez.

Az alábbi gyakorlatsort egy 20 fős* 8. osztály számára készítettem, de 6. és 7. évfolyamon is kipróbáltam. A gyerekek lelkesen munkálkodva váltak partnerré a feladatok megoldásában.

1. Témakörök: állandósult szókapcsolatok, szótagolás PÁRKERESÉS, CSOPORTALAKÍTÁS

- a) Minden gyerek húz egy cédulát. Akinek a szövege végén mondatvégi írásjel látható, azok ülve maradnak, a többiek felállnak a tanterem egyik fala mellé. Ők sorban felolvassák, ami a papírjukon szerepel, s közben az ülők közül az, akinek a kezében az adott mondat másik fele van, befejezi a mondatot, és párja mellé áll. Így a megoldások:

KÖLCSÖN KENYÉR	VISSZAJÁR.
KENYÉRRE LEHETNE	KENNI.
AMIT JANCSI NEM TANULT MEG,	JÁNOS SEM TUDJA.
TE IS, FIAM,	BRUTUS?
SOK KICSI	SOKRA MEGY.
SOK BESZÉDNEK	SOK AZ ALJA.
MADARAT TOLLÁRÓL,	EMBERT BARÁTJÁRÓL.
OKOS ENGED,	SZAMÁR SZENVED.
TÖBB IS VESZETT	MOHÁCSNÁL.
MESSZE VAN,	MINT MAKÓ JERUZSÁLEMTŐL.

A párok ezután azt a feladatot kapják, hogy egyikük elmondja a teljes állandósult szókapcsolatot, másikuk pedig röviden megmagyarázza, ill. ismerteti, hogy milyen helyzetben szokás alkalmazni.

- b) Mint kitűnik, a példák szókincsük alapján párba állíthatók. A gyerekeknek most a terem adott pontján kell letelepedniük, aszerint, hogy kapott példájukban mely szó szerepel az alábbiak közül: kenyér, valamely személynév, sok, valamely állat, valamely földrajzi név.
- c) Minden csoport újabb cédulákat kap. Ezeket szótagok olvashatók, melyekből egy mondatot kell kirakniuk. A megoldások:

Megette már a kenyere javát.

Lassan készül, mint a Luca széke.

Sok jó ember kis helyen is elfér.

Ajándék lónak ne nézd a fogát.

Egyszer volt Budán kutyavásár.

Tehát minden csoport olyan feladványt kapott, amely illeszkedik előbbi példáihoz.

Itt össze lehet gyűjteni szóban, közösen a szótagolás alapszabályait.

- d) Ekkor megállapítjuk, hogy eddig minden cédulán állandósult szókapcsolatok szerepeltek. Megkülönböztetjük ezek itt előforduló példáit (szólas, szóláshasonlat, közmondás, szállóige), illetve felelevenítjük hasonlóságukat, különbségeiket.

* Ennek csak az 1. feladatban van jelentősége. Ez a feladat átalakítható az osztály létszámához igazodva, vagy tetszés szerint elhagyható, ill. lecserélhető.

- e) Részben ezt a témát lezárandó, részben a következőt előkészítendő ismertetem a „nyelvtanos dominó” szabályait, s a gyerekek segítségével vázolom a táblára a következőket (a példát ők választják az elhangzottak közül vagy fejből a szabályismertetés után):

szólás	Sok kicsi sokra megy.	szállóige	Megette már a kenyere javát.
	közmondás		Te is, fiam, Brutus?

(Tehát az összetartozó információk egymás alatt olvashatók. Az első és az utolsó lap egy párt alkot.)

2. Témakörök: hangok és betűk, a szavak szerkezete, mássalhangzó-törvények, szófajok, hangalak és jelentés
CSOPORTMUNKA

- a) A csoportok újabb papírlapokat kapnak: dominókat. Ezeket az előbb ismertett szabály alapján kell kirakniuk. Minden csoport lapjai más témakörbe tartoznak. A megoldások csoportonként:

egyjegyű betű	sz	magas, rövid mgh.	á	zgs. ajakhg., zárhg.	h	zgtl. párja: t	g
---------------	----	-------------------	---	----------------------	---	----------------	---

kétjegyű betű	e	mély, hosszú mgh.	b	zgtl. gégehg., réshg.	d
---------------	---	-------------------	---	-----------------------	---

egyszerű tőszó	egérlyuk	1 2	szeretne	1 3 4	házban	1 2 3 4	nyár
----------------	----------	-----	----------	-------	--------	---------	------

összetett szó	úszni	1 3	olvastad	1 4	fiatalságunkat
---------------	-------	-----	----------	-----	----------------

jelölt telj. has.	gondolják	részl. has., zgtl.	jégcsap	részl. has., k.h.sz.	váltáska	összeolvadás	papírral
-------------------	-----------	--------------------	---------	----------------------	----------	--------------	----------

jelöletlen telj. has.	vasgerenda	részl. has., zgtl.	színpad	rövidülés	látjuk
-----------------------	------------	--------------------	---------	-----------	--------

főnév	vidám	számnév	örül	határozószó	mikor(?)	igenév	jutalom
-------	-------	---------	------	-------------	----------	--------	---------

melléknév	kevés	ige	otthon	névmás	adni
-----------	-------	-----	--------	--------	------

egyjelentésű	fül	azonos alakú	lepke pillangó	ellentétes jelentésű	loccsan	hangulatfestő	három
--------------	-----	--------------	----------------	----------------------	---------	---------------	-------

többjelentésű	nyúl	rokon értelmű	hideg meleg	hangutánzó	cammog
---------------	------	---------------	-------------	------------	--------

- b) A munka folyamán szükség szerint segítem a csoportokat kérdésekkel, rávezetéssel. Ellenőrzés: minden csoporthoz sorban odamegyek, amikor jelzik, hogy elkészültek.
A megoldások ellenőrzése után minden csoport szóvivője azt mondja el hangosan az osztálynak, milyen témakörrel foglalkoztak ők a dominózás során. Így körvonalazódnak a nyelvi szintek (ezeket felírjuk a táblára), s a róluk tanultak.
Továbbra is várjuk ötleteiket. Levelüket az alábbi módokon folyamatosan küldhetik a rovatvezető címére: 1. postai úton: Raátz Judit 2100 Gödöllő, Lovarda u. 28. 2. Ímélen: raatz.judit@vnet.hu.

MEGHÍVÓ A TANÍTÓK ÉS A MAGYARTANÁROK SZÁMÁRA

KEDVES KOLLÉGANÓ! KEDVES KOLLÉGA!

Tisztelettel meghívjuk a Magyar Nyelvtudományi Társaság Magyartanári Tagozatának 2008. évi őszi szakmai napjára.

Kérjük, ha részt kíván venni a szakmai napon, töltsse ki és küldje el a jelentkezési lapot.

ŐSZI SZAKMAI NAP

2008. október 11. (szombat) 10 órától 15 óráig

ELTE BTK, 1088 Budapest, VIII. kerület, Múzeum körút 4.

Szervezi:

a Magyar Nyelvtudományi Társaság Magyartanári Tagozata,
az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete,
valamint a Szemere Gyula anyanyelv-pedagógiai kutatócsoport

A SZÓBELI KOMMUNIKÁCIÓ FEJLESZTÉSE

I. A tanítók szekciója (1–4. évfolyam)

9.00–10.00	Regisztráció
10.00–10.30	Megnyitó, az ötletpályázatok értékelése
10.30–11.15	Albertné Herbszt Mária főiskolai tanár (Szegedi Tudományegyetem): <i>A tantermi kommunikáció</i>
11.15–12.00	Nemesné Kis Szilvia egyetemi adjunktus (Kaposvári Egyetem): <i>Kommunikációs különbségek az integrált osztályközösségekben</i>
12.00–13.00	Büfé Tankönyvvásár
13.00–13.45	Csákerényi Nagy Miklósné főiskolai docens (Kölcsy Ferenc Református Tanítóképző Főiskola): <i>Az érveléstechnika tanítása az alsó tagozatban</i>
13.45–14.30	Láng Rita szakvezető tanító (Nyugat-magyarországi Egyetem Öveges Kálmán Gyakorló Általános Iskola): <i>A kommunikációs kompetencia fejlesztése drámajátékkal</i>

II. Az általános iskolai magyartanárok szekciója (5–8. évfolyam)

9.00–10.00	Regisztráció
10.00–10.30	Megnyitó, az ötletpályázatok értékelése
10.30–11.15	Zsolnai Józsefné egyetemi docens (Pannon Egyetem): <i>Az elhangzó beszéd produktív és akusztikus vonatkozásai</i>
11.15–12.00	Raátz Judit főiskolai tanár (Eötvös Loránd Tudományegyetem): <i>A kommunikációs kompetencia fejlesztése a nem szakrendszerű oktatásban</i>
12.00–13.00	Büfé Tankönyvvásár
13.00–13.45	Bácsi János szakmetodikus (Szegedi Tudományegyetem): <i>A szóbeli kommunikáció sikertényezői</i>
13.45–14.30	Sejtes Györgyi szakmetodikus (Szegedi Tudományegyetem): <i>A szóbeli szövegértés tanításának technikái</i>

III. A középiskolai magyartanárok szekciója (9–12. évfolyam)

9.00–10.00	Regisztráció
10.00–10.30	Megnyitó, az ötletpályázatok értékelése
10.30–11.15	Adamikné Jászó Anna főiskolai tanár (Eötvös Loránd Tudományegyetem): <i>Szóval élni és visszaélni (érvelési hibák és manipuláció)</i>
11.15–12.00	Antalné Szabó Ágnes egyetemi docens (Eötvös Loránd Tudományegyetem): <i>Az érvelés tanításának pedagógiája</i>
12.00–13.00	Büfé Tankönyvvásár
13.00–13.45	N. Császi Ildikó egyetemi docens (Károli Gáspár Református Egyetem): <i>A szóbeli kommunikáció fejlesztése kooperatív technikákkal</i>
13.45–14.30	Eck Júlia vezetőtanár (Toldy Ferenc Gimnázium): <i>A szóbeli kommunikáció fejlesztése drámajátékkal</i>

IV. Közös program

14.45–15.30	<i>Az interaktív tábla használata a magyar nyelvi órán</i>
-------------	--

Jelentkezési határidő: 2008. szeptember 19.

A részvétel az őszi szakmai napon a Magyartanári Tagozat tagjai számára ingyenes, a nem tagok számára 2500 Ft.

A részvételi díjat és a tagdíjat a helyszínen lehet befizetni.

CS. NAGY-TANKÖNYVCSALÁD: elsőtől nyolcadikig... és tovább!

TREZOR KIADÓ, 1149 Budapest, Egressy köz 6. (Az Egressy út 46. mellett!)

Telefon: 363-02-76 Fax: 221-63-37

E-mail: trezorkiado@trezor.axelero.net Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu> (ÚJ CÍM!)

A könyvek megrendelhetők postai szállításra levélben, telefonon, telefaxon vagy elektronikus postán, illetve előzetes telefonos egyeztetés alapján személyesen megvásárolhatók a fenti címen.